

Bakens in de stad

Kadernota Zwolse religieuze gebouwen

Conceptversie 25 januari 2022

Bakens in de stad

Colofon

In samenwerking met de afdeling erfgoed van de gemeente Zwolle opgesteld door:

KAAder kerkadvies

Kampen | Rotterdam

T. 06 2449 1848

info@kaader.nl | www.kaader.nl

Inhoudsopgave

6	Samenvatting
10	1. Inleiding
14	2. Korte historie Zwolse bedehuizen
24	Interview In gesprek met Monique Schuttenbeld, wethouder erfgoed
26	3. De Zwolse bedehuizen
38	4. Zwols beleid rond de bedehuizen
42	5. Uitkomsten gesprekken en bijeenkomsten: de stand van de religieuze gebouwen in Zwolle
54	6. Route richting toekomst

Interieur Onze Lieve Vrouw van Altijddurende Bijstand

Samenvatting

Religieuze gebouwen in Zwolle vormen een bijzonder onderdeel van onze geschiedenis, identiteit en gebouwde omgeving. Ze zijn bakens in Zwolle en vervullen van oudsher een rol in de samenleving als plek voor ontmoeting, samenkomst, gemeenschapszin en geloofsbeleving.

De Kadernota Zwolse religieuze gebouwen heeft als doel om met betrokken partijen een dialoog op te starten over de toekomst van de oorspronkelijk als bedehuis opgerichte religieuze gebouwen in Zwolle.

Deze Kadernota Zwolse religieuze gebouwen weerspiegelt de uitkomsten van de een-op-eengesprekken en van twee bijeenkomsten met eigenaren en gebruikers van religieuze gebouwen die veelal een religieuze functie hebben. In de Kadernota Zwolse religieuze gebouwen worden vervolgens kaders aangegeven ten aanzien van de manier waarop aan de behoeftes van de eigenaren en gebruikers tegemoet kan worden gekomen. De eigenaren/gebruikers hebben en houden immers de

primaire verantwoordelijkheid voor het gebouw. De gemeente heeft vanuit haar publieke rol tevens oog voor de waarden van een bedehuis voor een wijk of voor de stad en kan als ondersteuner, verbinder en facilitator optreden. Vervolgens worden de inhoudelijke thema's en de kaders voor een nadere uitwerking in een Agenda Zwolse religieuze gebouwen benoemd.

De eenenvijftig van oorsprong religieuze gebouwen in Zwolle zijn verdeeld over verschillende denominaties. Twaalf bedehuizen hebben inmiddels hun oorspronkelijke functie verloren en zijn herbestemd. Qua bouwperiode valt het op dat de helft van de gebouwen is gebouwd in de periode na 1965. Veertien gebouwen zijn aangewezen als rijksmonument en vier als gemeentelijk monument. Alle monumenten dateren uit de periode van voor 1940.

Typerend voor Zwolle is dat er zowel sprake is van (sterke) krimp als van een (sterke) groei van religieuze gemeenschappen. Een meerderheid van de gemeen-

schappen geeft aan dat de toekomstverwachting van de gebouwen tien jaar of langer is. Iets minder dan de helft van de gebouwen kent een toekomstverwachting van zes tot tien jaar. Eén gebouw dreigt tussen één en vijf jaar leeg te komen.

In de gesprekken werden acht thema's regelmatig benoemd. Deze thema's en hun inhoud zijn tijdens de bijeenkomsten besproken en aan de eigenaren/gebruikers van de religieuze gebouwen is gevraagd in welke mate zij zich hierin herkennen. Om te komen tot een route voor de toekomst zijn deze thema's gegroepeerd in drie hoofdthema's met een te hanteren inhoudelijke procesaanpak als vast te stellen kaders. Deze drie hoofdthema's kunnen na vaststelling van de *Kadernota Zwolse religieuze gebouwen* worden uitgewerkt in de Agenda Zwolse religieuze gebouwen. De drie hoofdthema's zullen als volgt worden uitgewerkt.

1. (Energie)duurzaamheid

a. Kennis.

We brengen samen beter in beeld welke mogelijkheden er zijn om de energieduurzaamheid van religieuze gebouwen te verbeteren. We onderzoeken of uitbreiding van de Groene Menukaart ten aanzien van het bouwtype 'religieus gebouw' mogelijk is en kan bijdragen aan een betere kennisdeling.

b. Pilot.

We onderzoeken middels een pilot de mogelijkheden voor verduurzaming van een religieus gebouw dat als voorbeeld kan dienen voor andere religieuze gebouwen. Het betreft het onderzoek, niet de daadwerkelijke uitvoering van de in het onderzoek voorgestelde maatregelen.

c. Kennisdeling.

Samen met geïnteresseerde gebouw eigenaren delen we in periodieke bijeenkomst(en) ervaringen om passende oplossingen in de praktijk te brengen. Wij vervullen hierbij een initiërende en faciliterende rol.

2. Gebouw / contact

Veel eigenaren/gebruikers van religieuze gebouwen hebben behoefte aan contact. Zowel onderling (kennisdeling) als met de gemeente Zwolle.

a. Bijeenkomsten.

Wij nemen het initiatief om periodiek een bijeenkomst te organiseren voor kennisuitwisseling, uitwerking van thema's en het verbeteren van het onderling contact.

b. Aanspreekpunt.

Wij zorgen voor een eerste aanspreekpunt voor de religieuze gebouwen binnen de gemeentelijke organisatie.

3. Inventarisatie, waardenbepaling en transformatieladder

Naast de economische waarde en de betekenis en waarde die een bedehuis voor de eigenaren en gebruikers heeft, is een bedehuis op verschillende manieren van betekenis voor Zwolle.

a. Inventariseren en waarderen

Wij inventariseren het religieus erfgoed middels een vernieuwde waarderingsmethodiek. Een religieus gebouw kan bijvoorbeeld niet los worden gezien van haar meer omvattende waarde voor de buurt of wijk. In de factsheet wordt ingegaan op:

- Architectuurhistorische waarden zoals bouwstijl en detaillering;
- Interieurwaarden zoals inventaris en ruimtebeleving;
- Cultuurhistorische waarden zoals de bouwgeschiedenis en (religieuze) betekenis;
- Stedenbouwkundige waarden zoals ensemble waarde en de functioneel-ruimtelijke betekenis voor buurt of wijk;
- Sociaal-maatschappelijke waarden zoals functie en betekenis voor buurt of wijk.

b. Transformatieladder en – proces religieuze gebouwen Zwolle

Het is niet uit te sluiten dat transformaties en herbestemmingen nodig zijn om religieuze gebouwen van een nieuwe toekomst te voorzien. In de op te stellen 'transformatieladder religieuze gebouwen Zwolle' worden de processtappen beschreven om te komen tot een passende transformatie.

Interieur Ulu Moskee

Hoofdstuk 1

Inleiding

Aanleiding

Religieuze gebouwen in Zwolle vormen een bijzonder onderdeel van onze geschiedenis, identiteit en gebouwde omgeving. Ze vervullen van oudsher een rol in de samenleving als plek voor ontmoeting, samenkomst, gemeenschapszin en geloofsbeleving. Veel kerkgebouwen, synagogen, kloosters, kapellen - én hun interieur - worden gewaardeerd, ongeacht of men zelf gelovig is of niet. Dat is bijvoorbeeld goed te zien tijdens Open Monumentendag. Een aantal Zwolse kerken is vanwege hun historische waarde zelfs aangewezen als monument. Kerken staan daarnaast vaak op een markante plek in de buurt of wijk. Ze zijn daarmee voor velen een herkenningsteken en thuisbaken.

In Zwolle zijn verschillende kerkgebouwen waarvan de oorspronkelijke functie is gewijzigd. In een aantal gevallen zijn kerkgebouwen zelfs gesloopt. Een bekend voorbeeld is de in 1965 gesloopte Sint Michaëlskerk met zijn 78 meter hoge toren. De in 1892 ingewijde driebeu-

kige hallenkerk in neogotische stijl kreeg uiteindelijk een venster in de Zwolse canon en werd verkozen tot een tweede plek in de landelijke verkiezing van mooiste gesloopte kerk.

Het rijk zet actief in op de toekomst van religieus erfgoed. Vanuit de groeiende aandacht voor kerkgebouwen is een landelijk samenwerkingsprogramma opgezet tussen rijk, provincies, gemeenten, eigenaren en verschillende erfgoedorganisaties. Één van de vijf programmalijnen van deze nationale kerkenaanpak is de kerkenvisie. De gemeente Zwolle stelt met de vanuit het rijk beschikbaar gestelde decentralisatie-uitkering een Zwolse visie op. Een visie gericht op oorspronkelijk als bedehuis opgerichte gebouwen: de Zwolse Kerkgebouwenvisie, die inmiddels als titel 'Bakens in de stad' heeft.

Doel

De visie op religieuze gebouwen is in Zwolle bedoeld om met alle betrokken partijen, waaronder de eigenaren,

de gebruikers, de gemeente, deskundigen en betrokkenen een dialoog op te starten over de toekomst van de religieuze gebouwen in Zwolle. Met de gevoerde gesprekken als basis en vanuit het eerste nadere onderzoek zetten we in deze kadernota de eerste penningen. De kadernota bevat drie hoofdthema's en een voorgestelde aanpak om richtinggevende kaders op te stellen voor ontwikkelingen rond de kerkgebouwen, het gebruik, de functie, het behoud, de herbestemming, het afstoten of de herontwikkeling. Deze kadernota zal worden gevolgd door een Agenda Zwolse religieuze gebouwen voor de uitwerking van de beschreven kaders.

Uitgangspunt daarbij was en is om deze visie te ontwikkelen in samenspraak met eigenaren, -gebruikers en betrokkenen van het religieuze gebouwde erfgoed. Zij zijn immers primair verantwoordelijk voor hun gebouw. De kadernota gaat zodoende specifiek uit van de lokale Zwolse situatie, problemen of juist kansen en mogelijkheden. De gemeente vervult daarbij een initiërende, faciliterende en kaderstellende rol.

Deze kadernota is bedoeld als een eerste stap in een proces van contact en blijvende aandacht voor religieuze gebouwen in Zwolle. Het uiteindelijke doel is om voor de waardevolle Zwolse bedehuizen een duurzaam en gedragen toekomstperspectief te ontwikkelen.

Wat is een kerkenvisie?

Het begrip kerkenvisie is een door het rijk geïntroduceerde algemene term voor een toekomstvisie op religieuze bedehuizen binnen een gemeente. Het gaat daarbij om de gebouwen.

De vorm waarin deze visie wordt opgesteld, is vormvrij en verschilt per gemeente en per situatie. Een kerkenvisie geeft in ieder geval inzicht in de nog aanwezige van oorsprong als zodanig gebouwde bedehuizen in een gemeente. Hier horen dus bijvoorbeeld ook moskeeën en synagogen bij.

Een kerkenvisie wordt veelal in samenspraak met de religieuze gemeenschappen opgesteld. Zij biedt inzicht in de toekomstverwachtingen rond het gebruik van de bedehuizen. Ook biedt zij vaak inhoudelijke of procesmatige kaders waarbinnen de toekomst van de gebouwen vorm zou kunnen krijgen.

Aanpak

Allereerst hebben we geïnventariseerd welke gebouwen oorspronkelijk als bedehuis zijn gebouwd. Dit blijken er eenenvijftig te zijn. Vervolgens hebben we het Zwolse bedehuizenlandschap in beeld gebracht en de achteenzestig eigenaren en gebruikers uitgenodigd om mee te denken. Ruim twintig eigenaren/gebruikers hebben zich hiervoor aangemeld. Zij vertegenwoordigen dertig gebouwen. In de meeste gevallen gaat het om gebruikers en eigenaren van gebouwen die als bedehuis worden gebruikt. De eigenaren en gebruikers van de reeds herbestemde gebouwen hebben in mindere mate gereageerd.

Vanwege COVID-19 en de daarbij behorende beperkende maatregelen bleek de geplande gezamenlijke startbijeenkomst in het voorjaar van 2020 niet mogelijk. Met een aangepast stappenplan zijn we in het najaar van 2020 gestart met zevenentwintig afzonderlijke één-op-één-gesprekken, veelal digitaal. Het ging hierbij om dertig gebouwen. De gesprekken vonden plaats aan de hand van een gespreksleidraad om eenduidig de input te kunnen verwerken in de analyse en conclusies. De

input hebben we geanonimiseerd verwerkt en geanalyseerd.

De resultaten hebben we in het voorjaar van 2021 in een brede digitale bijeenkomst besproken en daarna aangescherpt. In een vervolgbijeenkomst op 5 oktober 2021 in de Plantagekerk, waar achttien deelnemers aanwezig waren, is dieper ingegaan op de onderwerpen en is richting gegeven aan de inhoud van deze kadernota. Ook is tijdens deze bijeenkomst gesproken over de inhoudelijke uitwerking in de Agenda Zwolse religieuze gebouwen.

Uit voorgaande contactmomenten bleek – behalve de toekomstverwachting – ook wat de behoefte van de religieuze gemeenschappen is voor zover dat de toekomst van de gebouwen betreft. Hieruit kwam een aantal aandachtsgebieden naar voren. Voor deze aandachtsgebieden schetst voorliggende kadernota de aanpak voor de vervolgstappen. De nadere invulling en inhoudelijke uitwerking zal na het vaststellen van deze kadernota plaatsvinden in de Agenda Zwolse religieuze gebouwen.

Hoofdstuk 2

Korte historie Zwolse bedehuizen

Het Zwolse religieuze landschap is uiterst divers. De stad heeft een rijke historie met historische kerken, maar kent ook heel veel ‘jonge’ kerken. Dit laatste getuigt van vitale kerkelijke gemeenschappen in de stad. Een stad is veel meer dan de stenen alleen, het is het product van het menselijke denken. Dit geldt voor religieuze gebouwen nog wel meer. In kerken is het geloof van de voorvaderen als het ware steen geworden. Daarmee zijn kerken tastbare getuigenissen van het geloven door de eeuwen heen. De ontwikkeling van het Zwolse religieuze landschap is in hoofdlijnen op te delen in vijf periodes.

Periode 1. De eerste kerk

In de tijd van de stichting van de eerste Zwolse kerk was Zwolle niet meer dan een klein dorpje met een sterk agrarisch karakter. De huizen werden hoofdzakelijk bewoond door boeren, vissers en ambachtslieden als smeden en wagenmakers. Handelaren deden de plaats al wel aan, gelegen als die was op een kruispunt van handelsroutes en bij een overbrugging van de Aa. Het eerste Zwolse kerkje zal net als de rest van het dorp mogelijk ook van hout zijn geweest en eenvoudig van bouw, passend bij het nog bescheiden karakter van de nederzetting.

De Romaanse voorganger van de Grote- of Sint Michaëlskerk wordt al in de oudste archiefbronnen van de stad genoemd. In een oorkonde uit 1040 (bevestigd in 1129) wordt melding gemaakt van de schenking van de kerk van Zwolle aan het kapittel van Lebuïnus in Deventer door bisschop Bernold. De Romaanse kerk zal in de loop van de 10e eeuw gesticht zijn. Waarschijnlijk was de oudste versie nog in hout uitgevoerd en is deze later vervangen door een kerk van tufsteen.

Omstreeks 1370 wordt een begin gemaakt met de bouw van de huidige gotische, driebeukige hallenkerk,

die rond 1452 is voltooid. De status die Zwolle als rijke handelsstad ondertussen had weten te bereiken, zal daarbij zeker een rol gespeeld hebben. Want in niets kwam destijds de welvaart en macht van een stad meer tot uitdrukking dan in zijn kerk. De kerk werd opgetrokken in de meer eigentijdse gotische stijl met zijn hemelreikende karakter en ranke spitsbogen. En als een ultiem teken van stedelijke macht en welvaart werd de kerk

voorzien van een toren, die met een hoogte van 113,5 meter hoger was dan de Domtoren van de bisschoppelijke stad Utrecht. De toren van de Zwolse parochiekerk was daarmee zelfs de hoogste toren van het land. Het is deze kerk die vandaag de dag (weliswaar zonder toren; verschillende blikseminslagen werden hem in 1682 fataal) nog steeds in het hart van de stad is te vinden: de Grote- of Sint Michaëlskerk.

Interieur Grote Kerk

Luchtfofo Onze Lieve Vrouwe ten Hemelopneming

Periode 2. Groei en bloei van het kerkelijk leven in de middeleeuwen (14e en 15e eeuw)

De nieuwe Sint Michaëlskerk was niet de enige monumentale kerk die in die tijd in Zwolle werd gebouwd. Op korte afstand van de parochiekerk werd een compleet nieuw godshuis opgetrokken: de Onze Lieve Vrouwekerk. In 1395 werd met de bouw begonnen. En alsof de toren van de Sint Michaëlskerk niet al genoeg de gewichtigheid van Zwolle benadrukte, werd in 1463 direct naast de Onze Lieve Vrouwekerk een begin gemaakt met de bouw van nog een kerktoeren die in 1481 gereed was: de huidige Peperbus. Deze bouwactiviteiten getuigen

van een bloeiend kerkelijk leven. En inderdaad, behalve de Sint Michaëlsparochie met bijbehorende kerk en de Onze Lieve Vrouwekerk waren er nog meer centra van godsdienstige activiteit in de stad te vinden. Zo was er het Bethlehemklooster van de Augustijnen, het Broerenklooster met bijbehorende grote kerk op het Eiland en het fraterhuis van de Broeders des Gemenen (gemeenschappelijke) Levens, nabij de Blijmarkt. Het fraterhuis was een belangrijk centrum van de Moderne Devotie, een religieuze vernieuwingsbeweging uit het eind van de veertiende eeuw. Dit 'moederklooster' van de Moderne Devotie kwam in de jaren daarna aan het hoofd

te staan van een groep kloosters die eveneens onder de regel van Augustinus en met het gedachtegoed van de Moderne Devotie zijn ingericht. Samen vormden deze kloosters het Kapittel van Windesheim. Windesheim gold destijds als middelpunt van kerkelijk Europa. Deze broeders bouwden in 1395 een nieuw onderkomen: het Agnietenklooster. Het was hier dat de befaamde Thomas a Kempis (ca. 1380-1472) zijn beroemde 'De Imitatione Christi' schreef, over de navolging van Christus. Het was na de Bijbel het meest verbreide boek van de Late Middeleeuwen. De stoffelijke resten van deze vermaarde Zwolse ingezetene worden sinds 2006 bewaard in de Onze Lieve Vrouwekerk aan de Ossenmarkt.

Periode 3. Na de Reformatie (16e, 17e en 18e eeuw)

In de zestiende eeuw begon er op religieus gebied een wind te waaien die uiteindelijk zou leiden tot wat de Reformatie wordt genoemd. Al langere tijd was er kritiek op sommige misstanden binnen de katholieke kerk. Er was een zoeken naar de oorspronkelijke wortels van de eerste christelijke kerk. Vooral de Duitse hervormer Maarten Luther had grote invloed. Ook in Zwolle werd de roep om hervorming in de loop van de zestiende eeuw steeds luider gehoord. De vele handelscontacten die de stad had met het Duitse achterland droegen daaraan bij. De spanningen tussen de katholieken en

protestanten liepen echter pas echt hoog op toen in mei 1580 Spaanse troepen Overijssel binnen marcheerden. De overgang naar het protestantse geloof ging niet zonder slag of stoot. Zo moest de Sint Michaëlskerk het ontgelden. Altaren en heiligenbeelden werden aan stukken geslagen. Sporen daarvan zijn tot op de dag van vandaag in de kerk zichtbaar.

Voor Zwolle kwam zo een einde aan een tijdperk van vele eeuwen waarin het katholicisme het religieuze leven van de stad had bepaald. Openlijke uitoefening van het katholieke geloof werd verboden, kerkelijke goederen werden onteigend. De oude Sint Michaëlskerk werd door de protestanten in bezit genomen. De Onze Lieve Vrouwekerk en de Broerenkerk kwamen leeg te staan. De Broerenkerk werd ondermeer gebruikt als opslagruimte. Met de Reformatie begint een periode waarin de protestanten het maatschappelijk leven domineerden. De overige religies werden aanvankelijk onderdrukt, maar later gedoogd. Deze situatie zou tot 1796 duren. Vooral voor de katholieken begon een moeilijke periode. Geschat wordt dat na de Reformatie ongeveer twintig procent van de Zwollenaren het katholieke geloof trouw bleef. De katholieken kwamen voortaan bijeen in schuilkerke, ook wel staties genoemd. De eerste ontstond in 1613 in het huis de Drie Kranen in de Diezerstraat (nr. 21).

Zwolle kende in de loop van de tijd in totaal vijf staties: de Steegjeskerk in de Hoornsteeg (nu Melkmarkt 6), Onder den Bogen in de Nieuwstraat, en de staties in de Spiegel- en Koesteeg.

Ook andere kerkelijke groeperingen zoals de Doopsgezinden en de Lutheranen waren aangewezen op schuilkerken. In de Wolweverstraat staat op nummer 9 nog steeds onopvallend de Doopsgezinde kerk die in 1638 in gebruik werd genomen. De Lutheranen bouwden in 1649 een eigen kerk aan de Koestraat. Aanmerkelijk meer gastvrijheid ondervonden de Franse Hugenoten die in 1685 massaal Frankrijk ontvluchtten. Zij werden door de Zwolse bestuurders met liefde en sympathie ontvangen. Dit enthousiasme was vooral te danken aan de taal. Frans was toen immers de taal van de maatschappelijke elite. De Hugenoten kregen meteen de in onbruik geraakte St. Geertruidskapel in de Schoutenstraat als kerkgebouw aangeboden. Tot op de dag van vandaag worden daar in deze Waalse kerk de diensten in het Frans gehouden. Ook ten opzichte van de Joden was de houding tolerant.

Periode 4. Scheiding van Staat en Kerk (19e eeuw)

In 1795 werd de Bataafse Republiek uitgeroepen. De

Nationale Vergadering nam het historische besluit staat en religie te scheiden. De Nederduits Gereformeerde kerk verloor zijn bevoorrechte positie. Het veranderde de situatie van de overige godsdienstige richtingen drastisch en maakte de weg in beginsel vrij voor hun vrije ontwikkeling en emancipatie. Voortaan was de achterstelling van de katholieke religie en andere minderheidsgodsdiensten verleden tijd en konden de katholieken openlijk hun overtuiging tonen.

Voor de Zwolse katholieken begon er een tijd waarin zij zich langzaam en nog wat onwennig aanpasten aan de nieuwe omstandigheden. In 1809 werd de Onze Lieve Vrouwekerk aan de katholieken teruggegeven. In 1848 werd op de plaats van de statie aan de Nieuwstraat een nieuwe kerk gebouwd, nu nog bekend als het Sint Josephgebouw. Deze kerk bleek al snel te klein. Daarom werd de historische plek vervangen voor nieuwbouw in de Roggenstraat, hoek Nieuwstraat (Sint Michaëlkerk). Hier verrees in 1892 een kerk in fraai neogotische stijl, een godshuis dat trots en zelfbewust getuigde van de nieuwe positie die de katholieken in de Zwolse samenleving hadden ingenomen. Ook op andere plaatsen in de stad waren er voorbeelden van het herwonnen elan van de katholieke kerk. In 1901 verrees in Assendorp het complex van het Dominicanenklooster. Ook de Joodse

Vooraanzicht Plantagekerk

gemeenschap kon onder de nieuwe omstandigheden de vleugels uitslaan. In 1898 werd begonnen met de bouw van een geheel nieuwe synagoge in de Schoutensteeg, die tegenwoordig de Samuel Hirschstraat heet. De verhoudingen tussen de verschillende geloofsrichtingen in de negentiende eeuw was goed te noemen. In de jaren dertig van de negentiende eeuw werd de eenheid vooral in de vroegere staatskerk danig op de proef gesteld.

Sinds 1816 droeg deze de naam Nederlandse Hervormde Kerk. In 1834 vond binnen die kerk de zogenoemde Afscheiding plaats, waarbij het meer orthodoxe deel van de kerk zich afsplitste. Ook in Zwolle was er een kleine groep die overging naar de nieuwe kerk. In 1869 liet deze groep de Plantagekerk bouwen. In 1887 vond er opnieuw een afsplitsing van de Hervormde gemeente plaats, bekend onder de naam Doleantie. Deze Dolerenden lieten in 1888 op een steenworp van de Plantagekerk de Oosterkerk bouwen. De beide kerkelijke gemeenschappen gingen in 1897 samen in de Gereformeerde Kerk Zwolle.

Periode 5. Bouwexplosie (20e eeuw tot nu)

Het begin van de 20e eeuw was een bloeiperiode voor Zwolle. De stad profiteerde in economisch opzicht van de gunstige ligging op een knooppunt van land-, water- en spoorwegen. Tussen 1919 en 1936 nam de bevolking van de stad met bijna 25% toe. Het woningbestand nam zelfs met ruim 40% toe. Er was in deze periode dan ook

sprake van grote bouwactiviteiten. Zo werden er woonwijken gebouwd in het Veeralleekwartier, Assendorp, op de Pierik en in de Wipstrik. Vanzelfsprekend verrezen in de nieuwe wijken ook kerken, met name in Assendorp. Voorbeelden zijn de Heilige Jozefkerk, de Jeruzalemkkerk, de voormalige kerk van het Apostolisch Genootschap en de Zuiderkerk. Het betreft prominente gebouwen met hoge torens die het straatbeeld domineren (overigens met uitzondering van het Apostolische Genootschap).

Aan het begin van de tweede wereld oorlog werden bij Zwolle de IJsselbruggen opgeblazen. Zwolle was daarvoor als verkeersknooppunt uitgeschakeld en strategisch niet meer van belang. De stad liep dan ook tijdens de oorlog weinig schade op. Ook de historische kerken in de binnenstad liepen gelukkig geen oorlogsschade op. Na de oorlog werd gestart met grootschalige uitbreidingsplannen. De uitbreidingsplannen voor Zwolle werden achtereenvolgens gemaakt door de Dudok en Van Embden. Zwolle werd uitgebreid met de wijken Dieze Oost, Holtenbroek en de Aa-landen. Deze wijken kregen allemaal hun eigen voorzieningen zoals buurthuizen, winkels en ook kerken. Dit was naar het idee van de Wijkgedachte waarin de maatschappelijke en stedenbouwkundige visie was dat niet de stad zelf maar de wijken en buurten centraal stonden in de levens van mensen.

Vooraanzicht Ghulzar-e-Madina Moskee

Holtenbroek was in 1958 de eerste grootschalige, naoorlogse woonwijk van Zwolle. Kerken kregen een nadrukkelijke rol in de stedenbouwkundige structuur van de wijk. De wijk kreeg een groen assenkruis, waarbij alle wijkvoorzieningen in de deze groenstroken kwamen. De kerken, zoals de Verrijzeniskerk, bevinden zich samen met scholen in de oost-weststrook van de wijk. Toch is de stedenbouwkundige rol van de kerken, zeker in vergelijking met andere steden, beperkt. Zo werd het winkelcentrum het centrum van de wijk. In de wijk Dieze kregen kerken een centrale rol langs de hoofdweg, de Middelweg, van de wijk. Het betreft de Opstandingskerk en de Heilige Michaelskerk (gesloopt, alleen de toren resteert).

Zwolle blijft maar uitbreiden. Vanaf midden jaren '60 tot in de jaren '90 volgen ook de wijken Aa-landen, Westholte, Berkum en Zwolle-Zuid. In elke wijk worden ook

Verrijzeniskerk

kerken gebouwd. Hierdoor telt Zwolle heel veel 'jonge kerken'. Zo zijn er na 1965 maar liefst 18 meer kerken gebouwd. De stedenbouwkundige rol van deze kerken is veel kleiner en willekeuriger. Sommige bevinden zich midden in een woonwijk, zoals Sionkerk en de Adventskerk. Anderen zijn wat prominenter naast een centraal winkelcentrum geplaatst, zoals de Heilige Jozefkerk en de Stinskerk.

In 1988 kreeg Zwolle ook een moskee: de Surinaamse Moslimgemeenschap bouwde aan de Wilhelminastraat. Vinex-wijk Stadshagen, vanaf eind jaren '90, is vooralsnog de laatste nieuwbouwwijk van de stad. De twee kerken in deze wijk, de Fonteinkerk en de Open Kring, vallen in architectonische zin op: zij zijn ontworpen door landelijk bekende architectenbureaus en hebben een expressief uiterlijk.

De laatste decennia is er sprake van herbestemming van kerken. Bekende voorbeelden zijn de boekhandel in de Broerenkerk en de restaurantfunctie in de Bethlehemkerk. Ook de eerste kerk van de stad, Grote- of St Michaëlskerk, kent tegenwoordig een multifunctioneel gebruik als Academiehuis. Ook verdwenen er kerken uit het kerkenlandschap. Op de plaats van de Sint Michaëlkerk kwam het V&D complex, waar inmiddels sloop-nieuwbouwplannen voor zijn.

Wie vandaag de dag het palet van bedehuizen in Zwolle overziet telt niet minder dan eenenvijftig bedehuizen. Eenheid lijkt vervangen door verscheidenheid. In de vrijheid om te geloven wat je wilt. De Zwolse religieuze gebouwen zijn echter geen losse verzameling gebouwen maar veelal markante bakens in een veranderende stad.

(Voor dit hoofdstuk is dankbaar gebruik gemaakt van het 'Monumentenmagazine 2008 - Sporen van religieus erfgoed' van de gemeente Zwolle.)

Interieur Broerenkerk

In gesprek met Monique Schuttenbeld

Wethouder Erfgoed gemeente Zwolle

"In het Zwolse straatbeeld kun je niet om religieuze gebouwen heen. Uit eeuwen van groei en bloei van het kerkelijk leven zien we een enorme diversiteit aan gebouwd religieus erfgoed. Hoewel kerkgebouwen inmiddels niet meer primair de hoogste en meest opvallende gebouwen van de stad zijn, is hun betekenis groot. Vaak nog met een religieuze functie. Ook Zwolle kent inmiddels diverse kerkgebouwen die een andere functie hebben gekregen. Als appartementencomplex, boekhandel of horecagelegenheid. Of als nieuw cultureel centrum voor de stad. Van een aantal kerkgebouwen resteert slechts een foto of ansichtkaart. Daarnaast zien we ook voorbeelden van kerkelijke herbestemming, groei en zelfs nieuwbouw. Zwolle kent daarmee een breed palet aan bedehuizen. Het is mooi om beter overzicht te hebben over de rijke geschiedenis aan religieuze gebouwen. Bijzonder vind ik de geschiedenis van de schuilkerken in Zwolle. Op het eerste gezicht onopvallend in het straatbeeld maar tegelijkertijd met een verhaal over het grote goed van de vrijheid die wij nu kennen."

"Hoewel vaak wordt gedacht dat dat voornamelijk oude historische kerkgebouwen zijn, blijkt echter ongeveer de helft van de Zwolse religieuze gebouwen nog maar vijftig jaar of jonger te zijn. Ook blijkt dat de gebouwen vanuit hun religieuze en sociaalmaatschappelijke functie vaak actief deel uitmaken van de buurt, stad of regio; als plek van ontmoeting, bezinning, beleving en overleg. Van religieuze bijeenkomsten tot vergaderlocatie en van inloopruimte tot muziekvereniging, de gebouwen staan niet op zichzelf. "

"In navolging van landelijk beleid gericht op lokale 'kerkenvisies' hebben we deze Kader- nota Zwolse religieuze gebouwen opgesteld.

Monique Schuttenbeld Wethouder Erfgoed gemeente Zwolle

Eenzijds om te onderzoeken hoe het in Zwolle staat met (het gebruik van) de bedehuizen. Anderzijds om te kunnen anticiperen op toekomstige ontwikkelingen. Blijven deze gebouwen in gebruik als kerk, synagoge of moskee, is er sprake van terugloop of juist groei en moeten we rekening houden met herbestemming of zelfs sloop? En wat betekent dat voor de erfgoedwaarden van de gebouwen en hun interieur. Of voor hun sociaalmaatschappelijke betekenis of functie als baken in een wijk?"

"We zijn gestart zonder vooraf vastgestelde inhoudelijke kaders en met een open houding. Om een beeld te vormen hebben we alle Zwolse religieuze genootschappen uitgenodigd om in gesprek te gaan en mee te denken over de toekomst van de gebouwen. We hebben veel gesprekken gevoerd. Dat gaf een mooi beeld van de stand in Zwolle. En het gaf een beeld van de verwachtingen voor een gemeentelijke visie. In deze Kadernota Zwolse religieuze gebouwen wordt gepoogd om hieraan een vervolg te geven. Omdat er

veel aandacht werd gevraagd voor opgaven zoals energieduurzaamheid, exploitatie en behoefte aan contact zien we in deze visie een onderverdeling in twee hoofdthema's. Allereerst een kader over deze - meer praktische - opgaven en ten tweede een kader met een blik op de wat verdere toekomst. De nog uit te werken Agenda Zwolse religieuze gebouwen vormt vervolgens de leidraad voor de uitvoering."

"Dit visiedocument vormt de basis voor nadere gesprekken, contact en blijvende aandacht voor de Zwolse religieuze gebouwen. Want de grote rijkdom aan religieuze gebouwen in Zwolle is niet alleen een losse verzameling gebouwen. Het is een samenstel van eeuwenlange verbondenheid in geloof, hoop, diversiteit en omzien naar elkaar. Een rijkdom die verrast met gebouwen als bakens in onze stad en wijken. Ik hoop dat deze kadernota Zwolse religieuze gebouwen een bijdrage zal zijn om ook in de toekomst de juiste keuzes te maken ten aanzien van ons prachtige Zwolse religieus erfgoed."

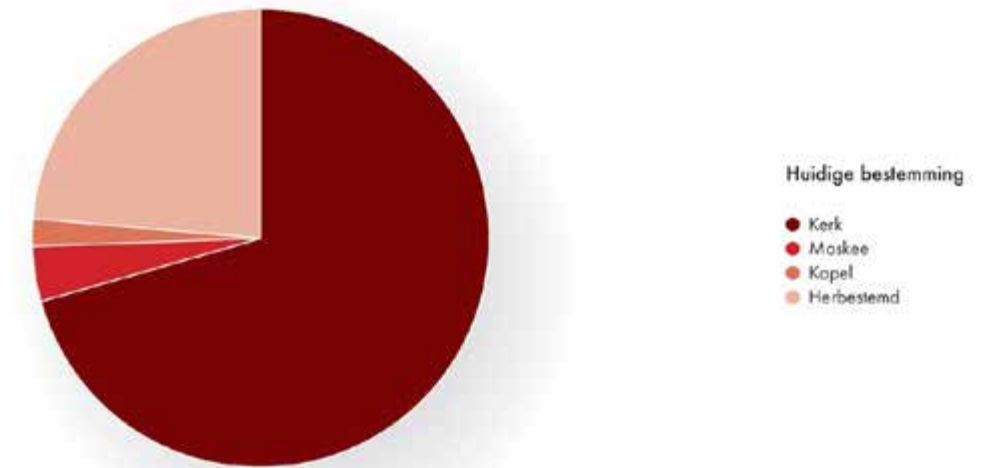
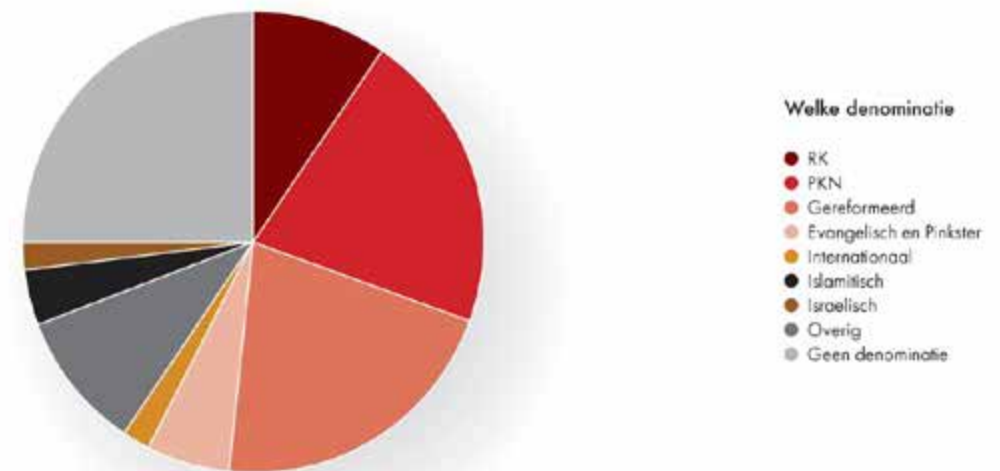
De Zwolse bedehuizen

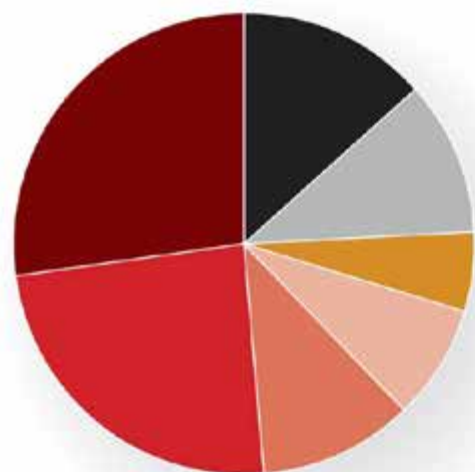

In Zwolle gaat het in totaal om eenenvijftig bedehuizen die als zodanig zijn gebouwd. Daarvan is inmiddels ongeveer een kwart herbestemd. De overige bedehuizen zijn nog als zodanig in gebruik. De meeste bedehuizen zijn kerken, maar daarnaast heeft Zwolle twee moskeeën, twee kapellen en één synagoge.

Denominaties

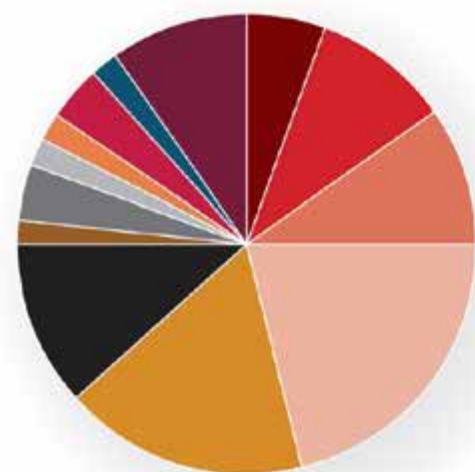
De eenenvijftig van oorsprong religieuze gebouwen in Zwolle zijn verdeeld over verschillende denominaties. Ongeveer de helft van de totale groep bedehuizen valt in te delen onder de Rooms-katholieke kerk, de Protestantse Kerk Nederland, de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt, de Christelijke Gereformeerde kerk of andere gereformeerde denominaties. Twaalf bedehuizen hebben inmiddels hun oorspronkelijke functie verloren en zijn herbestemd. De overige bedehuizen worden gebruikt door een divers spectrum van evangelische tot islamitische gemeenschappen.

Welke bouwperiode

- voor 1600
- 1601 - 1850
- 1851 - 1900
- 1901 - 1945
- 1946 - 1965
- 1966 - 1990
- 1991 tot nu

Welke locatie in de stad?

- Aa-Landen
- Assendorp
- Barkum
- Binnenstad
- Diezerpoort
- Holtenbroek
- Kamperpoort
- Stadshagen
- Veerallee
- Westenhof
- Wijkhuizen
- Windesheim
- Zwolle-Zuid

Bouwperiode

Qua bouwperiode valt het op dat de helft van de gebouwen is gebouwd in de periode na 1965. Daarvan is nog weer eens de helft gebouwd na 1991.

Van de totale groep gebouwen is dus de helft gebouwd voor 1965. Daarvan is het deel dat vóór 1900 is gebouwd ongeveer even groot als het deel dat is gebouwd tussen 1900 en 1965. Het geheel van religieuze gebouwen in Zwolle bestaat dus op dit moment voor een zeer groot deel uit een relatief jonge groep gebouwen. Dat is voor Zwolle typerende verdeling die elders niet veel voor komt. Een naoorlogse 'kerkgebouwenhousse' komt vaker voor, maar een dergelijke hoeveelheid bedehuizen met een leeftijd jonger dan dertig jaar is zeldzamer.

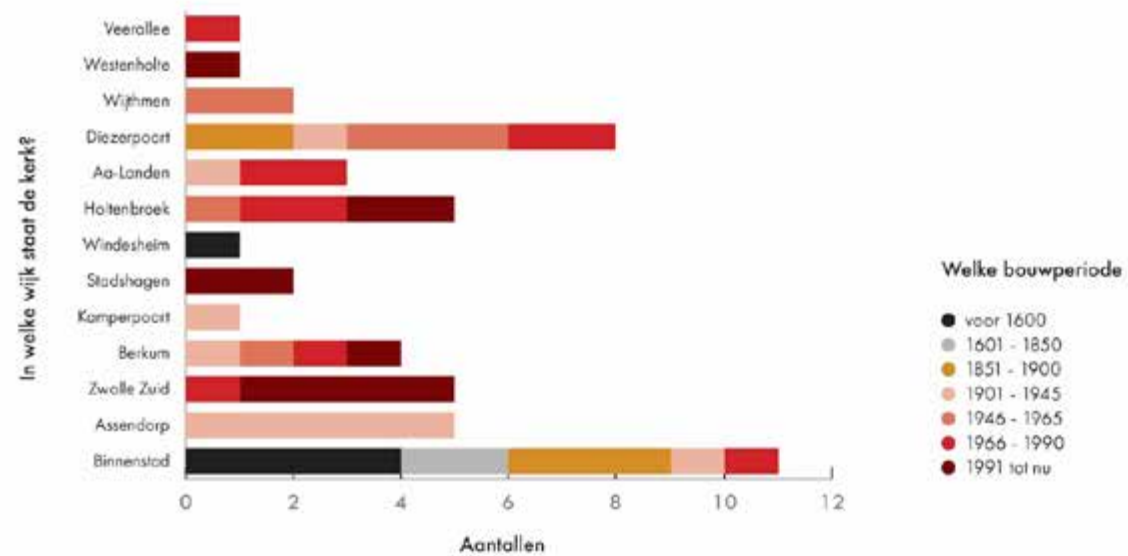
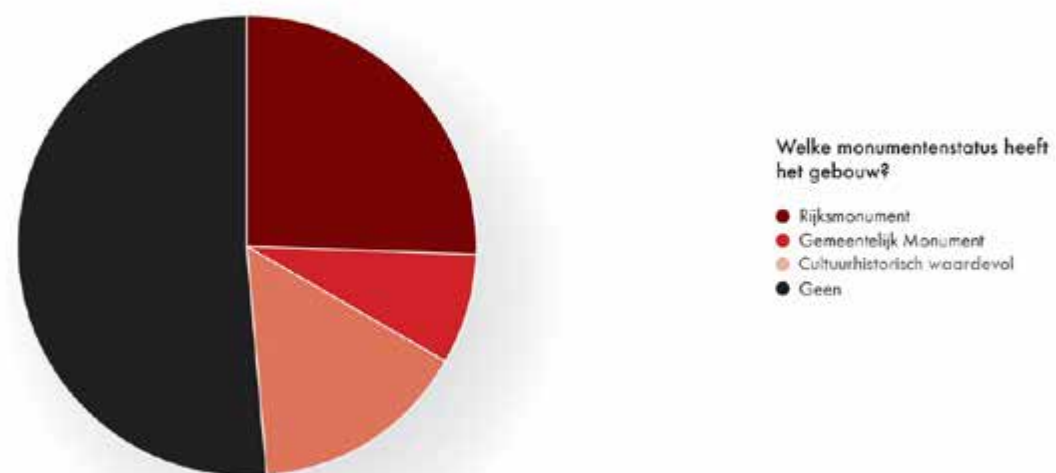
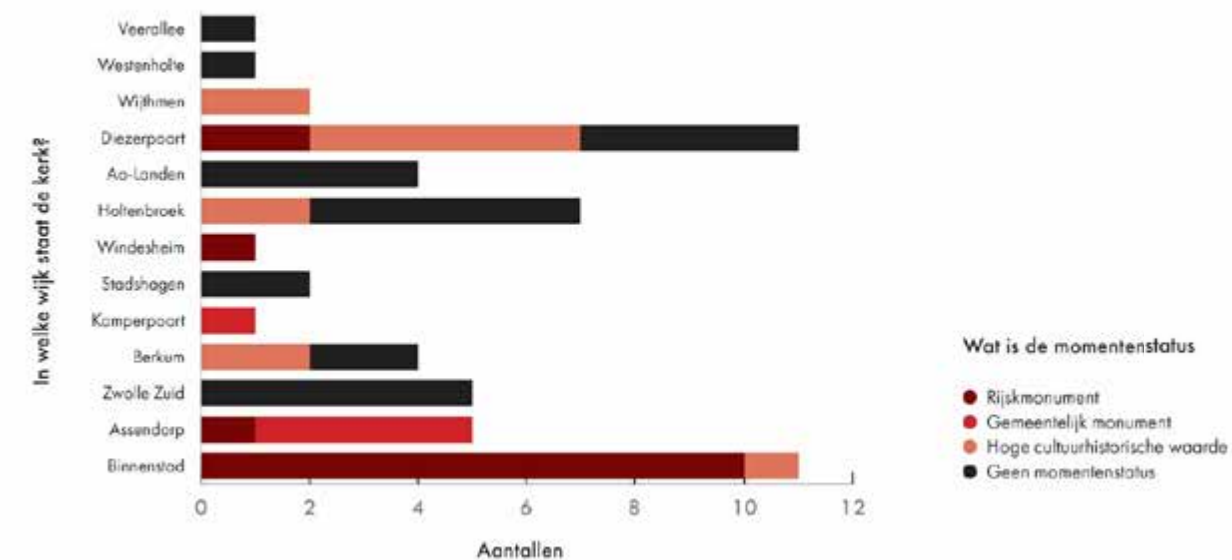
Ligging in de stad

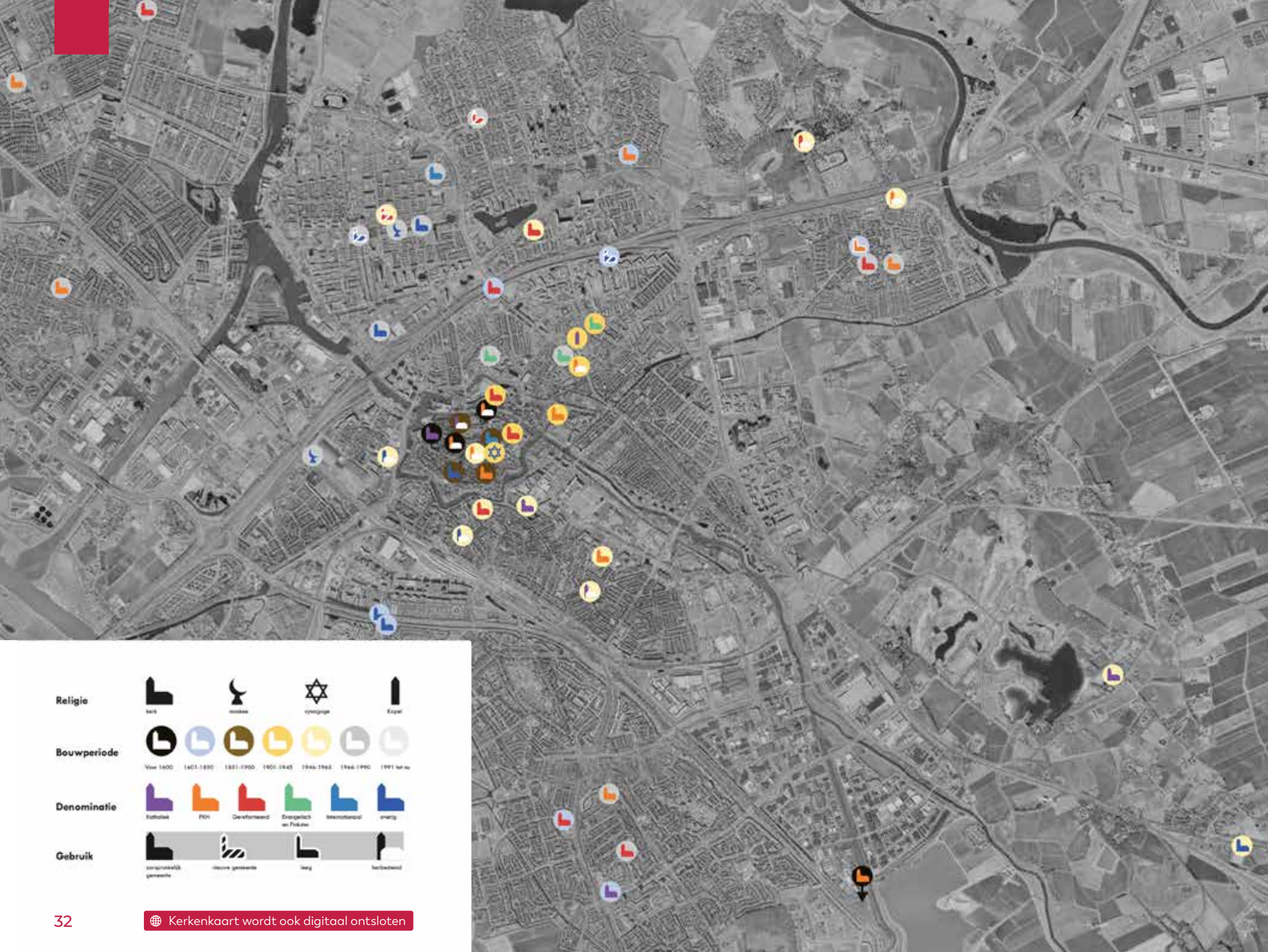
De verdeling van deze gebouwen over de stad is interessant en ook typerend voor Zwolle. De binnenstad en de wijken Diezerpoort en Holtenbroek kennen een relatief hoge concentratie: deze wijken bevatten vijftientwintig bedehuizen. Voor het overige liggen de bedehuizen

verspreid over de stad. Oudere wijken als Assendorp en Zwolle-Zuid hebben daarbij over het algemeen iets meer gebouwen dan de jongere wijken zoals bijvoorbeeld Stadshagen. Verder laat het gebouwenlandschap zien dat Zwolle als stad is opgebouwd uit enkele van oorsprong zelfstandige kernen met eigen bedehuizen (bijv. Wijkhuizen en Windesheim).

De oudste bedehuizen zijn te vinden in Windesheim en in de binnenstad. Verder valt het op dat de leeftijd van deze gebouwen niet per definitie synchroon loopt met de zogenaamde 'jaarringen' van de stad.

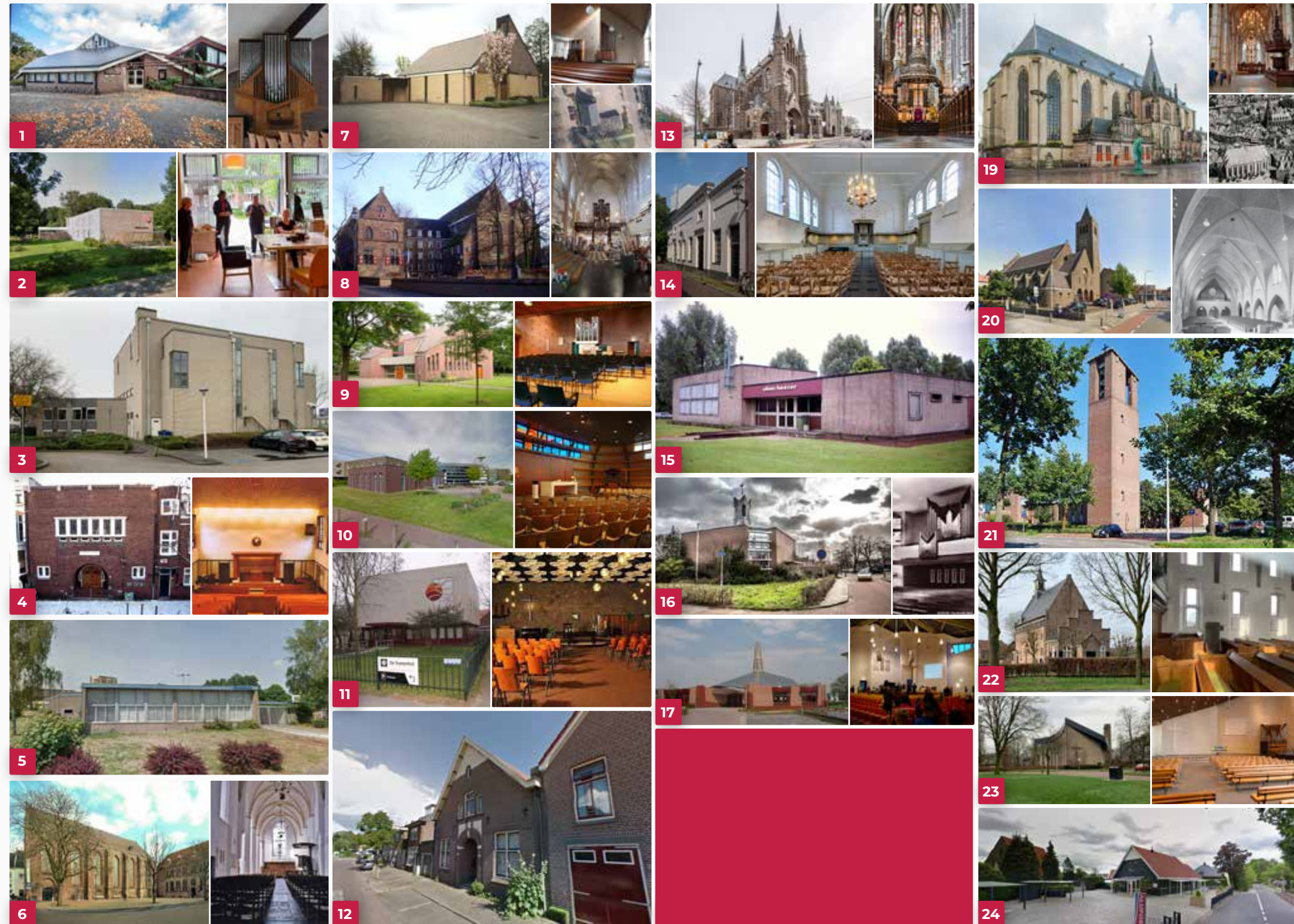
Drieëndertig van de eenenvijftig religieuze gebouwen is niet aangewezen als monument. De rijksmonumenten liggen vooral in de binnenstad. In de wijk Assendorp liggen alle gemeentelijke monumenten. Voor het overige is er relatief weinig relatie met de ligging in de stad te ontdekken. Omgekeerd valt het op dat er hele wijken zijn die wel veel bedehuizen hebben maar dan zonder monumentenstatus. Dit betreft o.a. Zwolle Zuid en de Aa-landen.

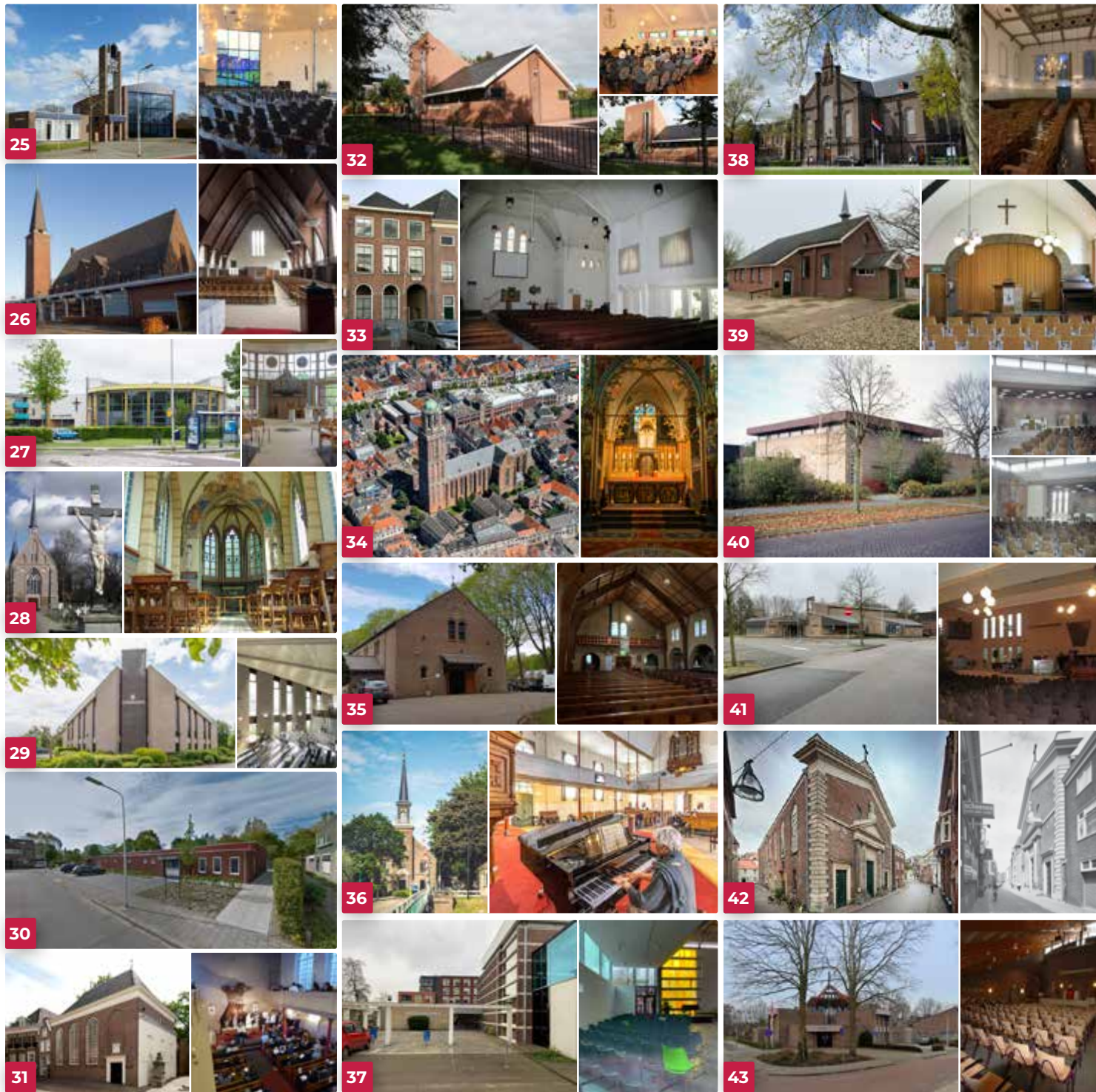
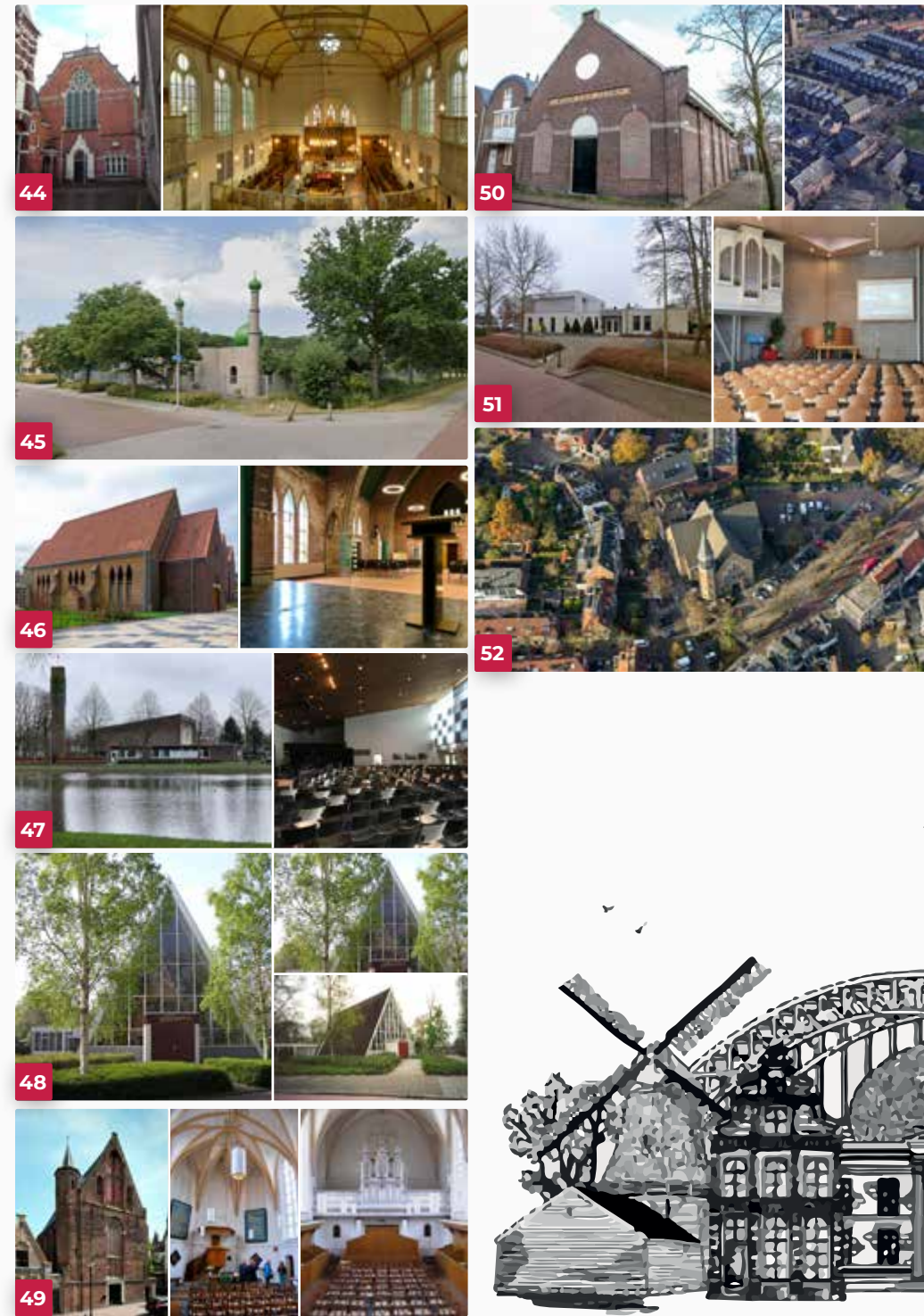
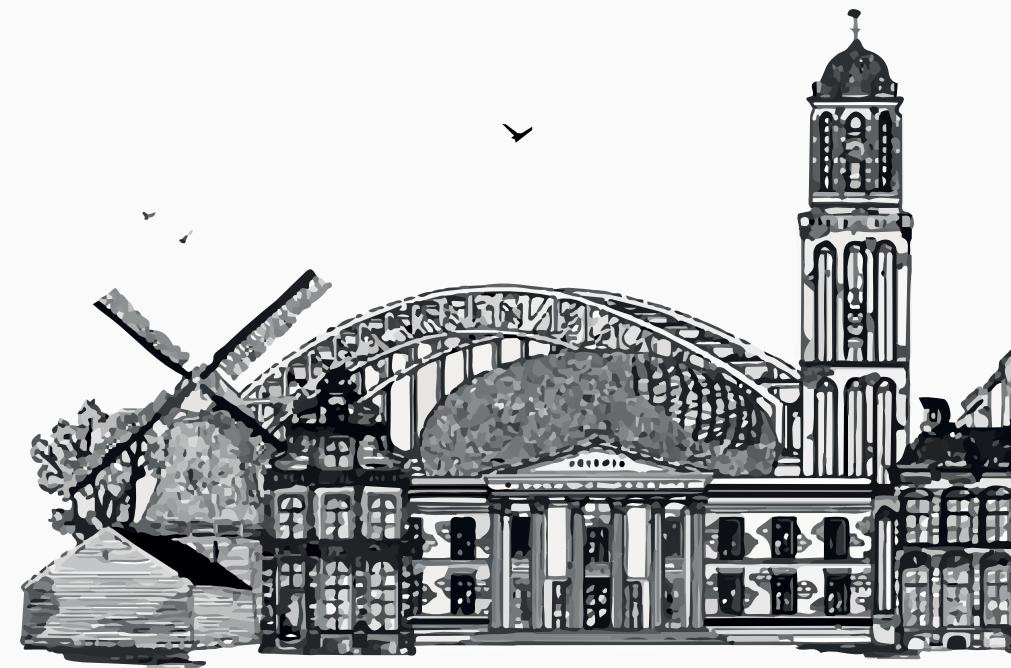

Bedehuizen in Zwolle

1	Adventskerk	27	Jozefkerk
2	Andreaskerk	28	Kapel R.K. Kerkhof
3	Apostolisch Genootschap	29	Koningskerk
4	Apostolisch Genootschap	30	Koninkrijkszaal
5	As Soennah moskee	31	Lutherse Kerk
6	Bethlehemkerk	32	Nieuw Apostolische Kerk
7	Boaz kerk	33	Noorderkerk
8	Broerenkerk	34	O.L. Vrouwe Hemelvaart
9	De Hoeksteen	35	Onze Lieve Vrouw van Altijddurende Bijstand
10	De Open Kring	36	Oosterkerk
11	De Samenhof	37	Opstandingskerk
12	De Ster	38	Plantagekerk
13	Dominicanenkerk	39	Rehoboth
14	Doopsgezinde Kerk	40	Scheppingskerk / Kerk van Jezus Chr. vdHdLD
15	Eben Haëzerkerk	41	Sionskerk
16	Emmaüskerk	42	St. Josephgebouw
17	De Fontein	43	Stinskerk
18	niet van toepassing	44	Synagoge
19	Grote- of St. Michaëlskerk	45	Ghulzar-e-Madina moskee
20	Heilige Jozef	46	Theodorakapel
21	Heilige Michael (toren)	47	Verrijzeniskerk
22	Hervormde Kerk Windesheim	48	Vrije Evangelische Gemeente
23	Hoofdhof	49	Waalse kerk
24	Hoofdhof (noodkerkje)	50	Wees een Zegen
25	Ichthuskerk	51	Zuiderhof
26	Jeruzalemkerk	52	Zuiderkerk

Hoofdstuk 4

Zwols beleid rond de bedehuizen

Vooraanzicht St. Josephgebouw

Religieuze gebouwen nemen van oorsprong een belangrijke plaats in voor samenkomst en ontmoeting. Niet alleen voor religieuze gemeenschappen zelf, maar regelmatig ook vanuit sociaal-maatschappelijk oogpunt voor de buurt, wijk of zelfs de stad. Deze gebouwen krijgen echter tot op heden geen specifieke aandacht in het gemeentelijk beleid.

Voor monumentale bedehuizen ligt dat iets anders. Veel bedehuizen hebben een waarde vanuit (cultuur)historisch perspectief en / of een waarde als (historische) ankerplek in het stads- of dorpsbeeld. Dit religieus erfgoed is van grote betekenis voor Zwolle. Tot op heden maakt dit religieus erfgoed echter ook geen specifiek onderdeel uit van het gemeentelijk (erfgoed)beleid.

Diverse bedehuizen zijn vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw door het rijk of door de gemeente Zwolle aangewezen als rijks- of gemeentelijk monument. Inmiddels telt

Zwolle op het gebied van religieus erfgoed veertien rijksmonumenten en vier gemeentelijke monumenten. Driehonderdtig van de eenenvijftig religieuze gebouwen heeft op dit moment geen monumentale status. Dat is op zich niet verwonderlijk. Ongeveer de helft van de bedehuizen in Zwolle is gebouwd na 1965. Deze zogeheten Post-65 periode is, zelfs landelijk, nog niet breed geïnventariseerd en gewaardeerd. Daarnaast heeft de gemeente vanwege de (zeer) hoge cultuurhistorische waarde in diverse bestemmingsplannen bedehuizen opgenomen met een dubbelbestemming 'Waarde-Cultuurhistorie'. Zo was de Jeruzalemkkerk in Assendorp als sinds 1999 voorzien van een dubbelbestemming voordat het kerkgebouw in 2011 werd aangewezen als gemeentelijk monument.

In enkele specifieke gevallen heeft Zwolle zich de afgelopen jaren actief gericht op een nieuwe functie voor belangrijke monumentale kerkgebouwen. Het doel daarvan was en is het behoud van de monumentale waarden van het betreffende bedehuis voor de stad. De herbestemming van de Broerenkerk (tot eigentijdse boekhandel met een brasserie) en de transformatie van de Grote of St. Michaëlskerk (tot Academiehuis Grote Kerk Zwolle als culturele ontmoetingsplek van Zwolle) zijn daarvan bezielende voorbeelden.

Zwols erfgoedbeleid

Het Zwolse monumentenbeleid (2000) heeft de naam 'Dynamiek van Oud & Nieuw – Zwols monumenten- en archeologiebeleid na de eeuwwisseling'. De algemene doelstelling van het monumentenbeleid is de instandhouding van historisch waardevolle objecten, complexen, openbare ruimte en stedenbouwkundige en landschappelijke structuren. Het beleid kent een korte paragraaf die gericht is op rijksmonumentale bedehuizen. Deze paragraaf is met name gericht op de rijkssubsidiemogelijkheden. Een belangrijk algemeen thema in de beleidsnota (en daarmee dus ook voor religieus erfgoed) is de functionaliteit van monumenten. Een goede bestemming garandeert in de meeste gevallen investeringen in onderhoud en daarmee het behoud van het monument. Een herbestemming dient echter geen onevenredige aantasting van de monumentale waarde van het gebouw in te houden. In 2022 zal worden gestart met het opstellen van een nieuwe Erfgoedvisie.

Omgevingsvisie 'Mijn Zwolle van morgen 2030'

"Als je in Zwolle over straat loopt, dan kan je het aanraken, de ruimte. Ruimte om te denken in het Academiehuis, ruimte om te handelen op de Grote Markt. Ruimte om te geloven in jezelf, in anderen, in kerk, moskee, of

synagoge. [...] Overal is er die ruimte.” (Quote voorwoord van de Omgevingsvisie 'Mijn Zwolle van morgen 2030' (13 september 2021).

Centraal in de Omgevingsvisie 'Mijn Zwolle van morgen 2030' (2021) staat de ambitie dat Zwolle haar ruimtelijke, cultuurhistorische en landschappelijke kwaliteiten behoudt en versterkt. Daarbij zijn spelregels bepaald hoe om te gaan met dit fysiek kapitaal.

Rijks- en gemeentelijke monumenten worden, net als gebouwen met hoge cultuurhistorische waarden, grotendeels beschermd via bestaande wet- en regelgeving. Van groot belang daarbij is het besef van het maatschappelijk belang van erfgoed als identiteits-, kwaliteits-, en waarde vermeerderende factor bij ingrepen in de fysieke leefomgeving.

Cultuurhistorische waarden vormen een inspiratiebron voor ruimtelijke ontwikkelingen en hergebruik van (cultuurhistorisch waardevolle) gebouwen heeft de voorkeur boven nieuwbouw. Cultureel (religieus) erfgoed maakt hier onderdeel van uit. Zodoende willen we houden van wat Zwolle tot Zwolle maakt.

Toekomst

Er is een toenemende mate van aandacht voor de waarden die bedehuizen vertegenwoordigen voor de stad. In

de Agenda Zwolse religieuze gebouwen zal nader worden onderzocht welke waarden de bedehuizen vertegenwoordigen en in welke mate deze waarde kan worden ingezet voor de stad, in welke mate deze waarde is beschermd of moet worden beschermd in de toekomst.

Interieur kapel R.K. Kerkhof Zwolle

Voorraanzicht Grote Kerk

Uitkomsten gesprekken en bijeenkomsten: de stand van de religieuze gebouwen in Zwolle

"Het gebouw heeft
een belangrijke
betekenis als
ontmoetingsplek."

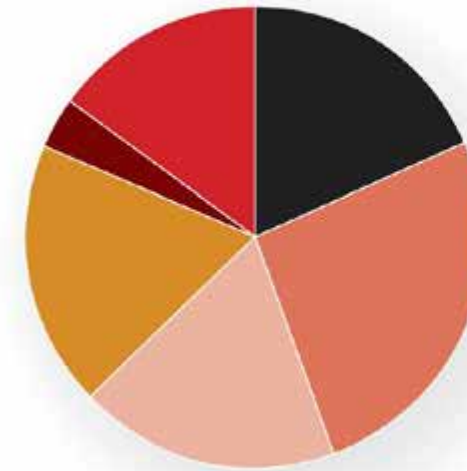
"Er zijn veel verliezers als
een kerkgebouw dicht
gaat. Zo ver moeten we
het niet laten komen."

Gesprekken

Met diverse individuele gebouweigenaren en -gebruikers hebben we gesprekken gehad. Deze gebouweigenaren vertegenwoordigen samen dertig bedehuizen. Wij hebben hen diverse vragen gesteld, waarbij (het gebruik van) het gebouw centraal stond. We hebben gesproken over de huidige situatie en over de toekomstverwachting. De hieronder geschetste lijnen hebben dan ook betrekking op deze dertig gebouwen.

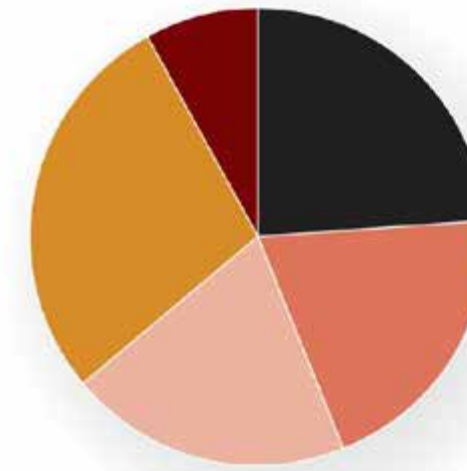
Toekomstverwachting gemeenschap

Op de vraag hoe de betrokkenen verwachten dat het verloop van het aantal leden / betrokkenen er uitziet variëren de reacties. Allereerst hebben we gevraagd naar de verwachtingen op basis van het pre-corona-tijdperk. Dit levert een uiteenlopend beeld op: variërend van

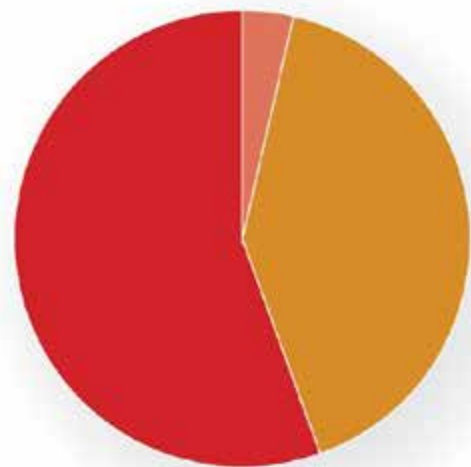
Hoe is het verloop van het aantal leden/ betrokkenen bij uw gemeenschap straks verwacht? (komende tijd o.b.v. pre Corona tijd)

● Sterke krimp
● Krimp
● Lichte krimp
● Stabiel
● Lichte groei
● Sterke groei

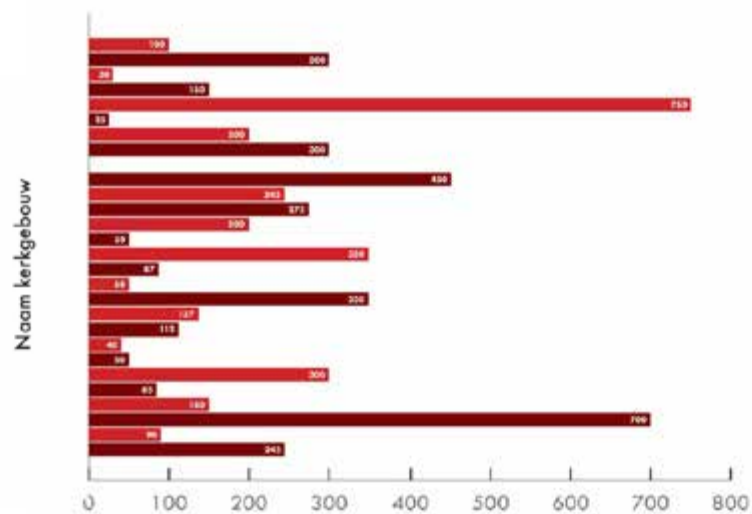

Hoe is het verloop van het aantal leden/ betrokkenen bij uw gemeenschap straks verwacht? (situatie rond Covid-19 meegerekend)

● Sterke krimp
● Krimp
● Lichte krimp
● Stabiel
● Lichte groei
● Sterke groei

- geen significante relatie met monumentale status of mate van externe verhuur
- wel significante relatie met denominatie

Hoeveel bezoekers kent gemiddeld het hoofdmoment (in getallen) o.b.v. de situatie pre-Covid-19, 2020?

- geen significante relatie met toekomstverwachting gemeenschap

Opstandingskerk

sterke krimp tot een sterke groei, met alles daar tussenin. Een meerderheid geeft aan dat er naar verwachting sprake is van krimp, lichte krimp of sterke krimp. Voor een kleinere groep (in aantal gemeenschappen) geldt dat de verwachting is dat de gemeenschap stabiel zal blijven of zelfs sterk zal groeien. Dit betreft vaak de gemeenschappen die al veel leden hebben.

Op de vraag naar dezelfde verwachting maar dan op basis van het post-corona-tijdperk wordt breed aangegeven dat het lastig in te schatten is, maar de verwachting is overwegend negatief. Zo zien we dat de krimp toeneemt en de eerder verwachtte sterke groei gedeeltelijk kan afvlakken of zelfs verdwijnen. Er blijft voor een aantal gemeenschappen wel sprake van groei.

Het beeld dat wordt geschetst door de vergelijking van pre-corona en post-corona is een bekend beeld, ook buiten Zwolle. Het lijkt er sterk op dat de situatie bij diverse denominaties in de toekomst minder rooskleurig zal zijn dan de verwachtingen pre-corona waren. Daarnaast signaleren we – juist in Zwolle – ook groeiverwachtingen, onder meer bij gemeenschappen die niet in oorspronkelijk als bedehuis gebouwde gebouwen huisvesten.

Het algehele beeld dat er zowel sprake is van sterke krimp als van een duidelijk aanwezige sterke groei is typerend voor Zwolle. Er is in Zwolle sprake van gemeen-

schappen die zich op verschillende wijze in verschillende richtingen zullen ontwikkelen in de toekomst. Er is daarom geen eenduidig beeld te schetsen: deze essentiële verschillen zullen hun plek moeten krijgen in de verdere uitwerking.

Toekomstverwachting gebouw

In deze nota gaat het over de gebouwen en niet zozeer over religieuze gemeenschappen. De ontwikkelingen binnen de gemeenschappen hebben echter in de meeste gevallen direct betrekking op de ontwikkelingen rond de bedehuizen. Daarom hebben we ook gevraagd naar de termijn waarop de vertegenwoordigers / eigenaren verwachten de instandhouding van het gebouw te kunnen volhouden. Een meerderheid geeft aan het nog wel 10 jaar of langer te kunnen volhouden, dat wil zeggen voldoende inkomsten/vermogen te hebben om het gebouw voor die periode in stand te houden. Er is slechts één gebouw dat tussen 1 tot 5 jaar met leegstand lijkt te worden bedreigd. Voor de overige gebouwen lijkt een toekomstverwachting van nog zeker 6 tot 10 jaar. Al blijkt hier uit dat de urgentie op korte termijn relatief beperkt is, er is op de langere termijn toch een forse opgave te verwachten. Tegelijkertijd geldt voor een grote groep bedehuizen dat de instandhouding voorlopig geen enkel probleem oplevert.

De kwaliteit van de gebouwen is naar inschatting van de betrokkenen overwegend goed, met een enkele uitschieter naar uitstekend of matig.

De verwachtingen van de gemeenschap en de verwachtingen ten aanzien van de instandhouding van het gebouw lopen niet synchroon met elkaar. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de instandhouding van het gebouw niet altijd één op één is gekoppeld aan de hoeveelheid leden of bezoekers.

Qua toekomstverwachting van het gebouw lijkt er verder geen relatie te zijn met de aan- of afwezigheid van een monumentale status of de mate van verhuur aan derden. Wel lijkt er sprake van een significante relatie tussen deze verwachtingen en de denominatie die van het gebouw gebruik maakt. Hier lijken de oudere kerkgenootschappen het meest onder druk te staan.

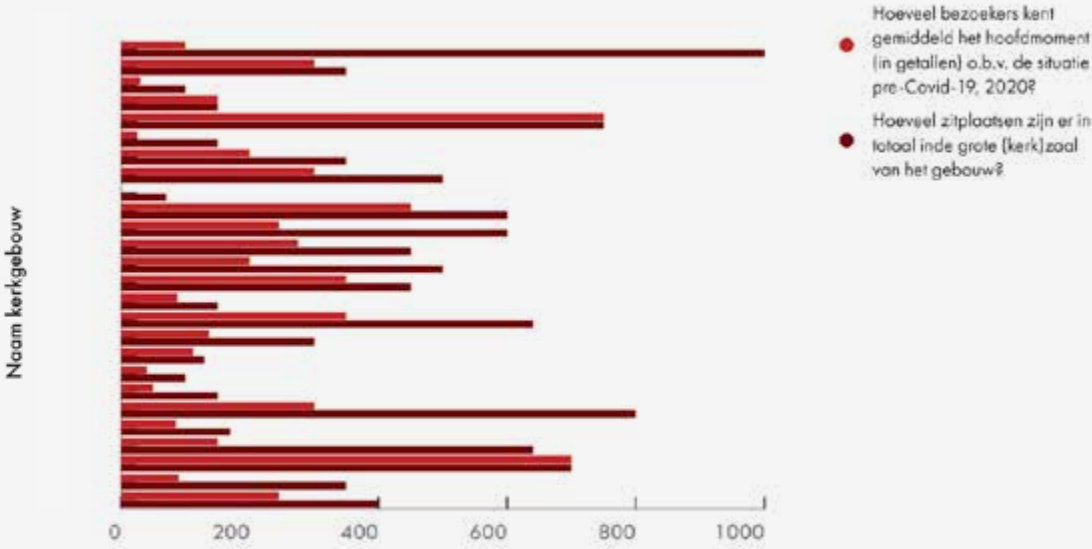
Gevraagd naar de capaciteit van de grootste zaal (meestal de kerkzaal) en het aantal bezoekers van het reguliere hoofdmoment, blijkt dat er in veel gevallen sprake is van overcapaciteit. De mate waarin er sprake is van overcapaciteit verschilt: in sommige gevallen is de capaciteit een veelvoud van de hoeveelheid bezoekers. Tegelijkertijd zien we dat voor een aantal gemeenschappen ook geldt dat de capaciteit van het gebouw grotendeels of volledig wordt benut of zelfs sprake is

van ondercapaciteit. Ook hier is weer duidelijk de Zwolse ‘tweerichting’ te zien.

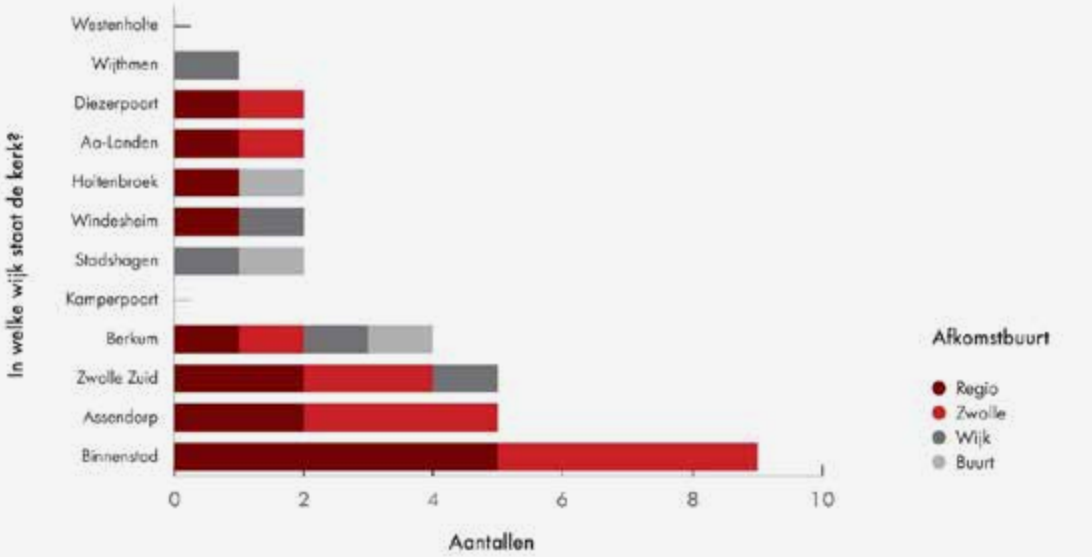
De bezoekers van diensten en activiteiten in bedehuizen komen uit de buurt, de wijk, de stad of uit de regio. De oudere wijken als binnenstad en Assendorp bedienen voornamelijk de regio en de stad. Dit is een beeld dat in historische steden veel voorkomt. Voor de overige gebouwen verschilt het en komen mensen zowel uit de wijk als uit de regio.

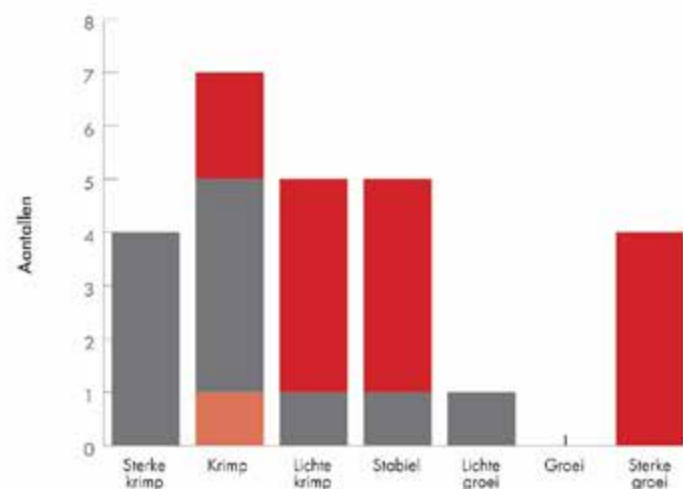
Bijeenkomsten

In de eerste (digitale) bijeenkomst op 20 april 2021 met de vertegenwoordigers (eigenaren en / of gebruikers van de bedehuizen) hebben wij gevraagd naar het belang dat zij hechten aan een kerkgebouw en wat een bede-

Hoeveel zitplaatsen zijn er in totaal in de grote (kerk)zaal van het gebouw?

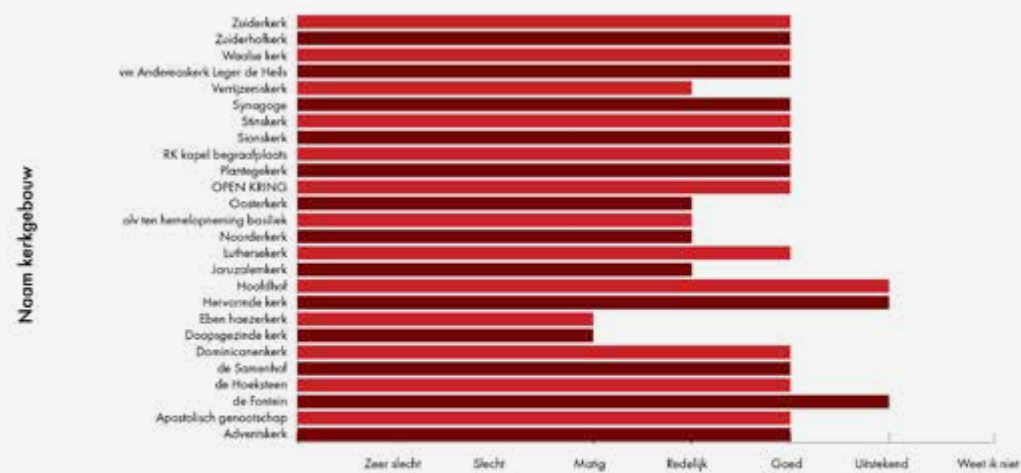

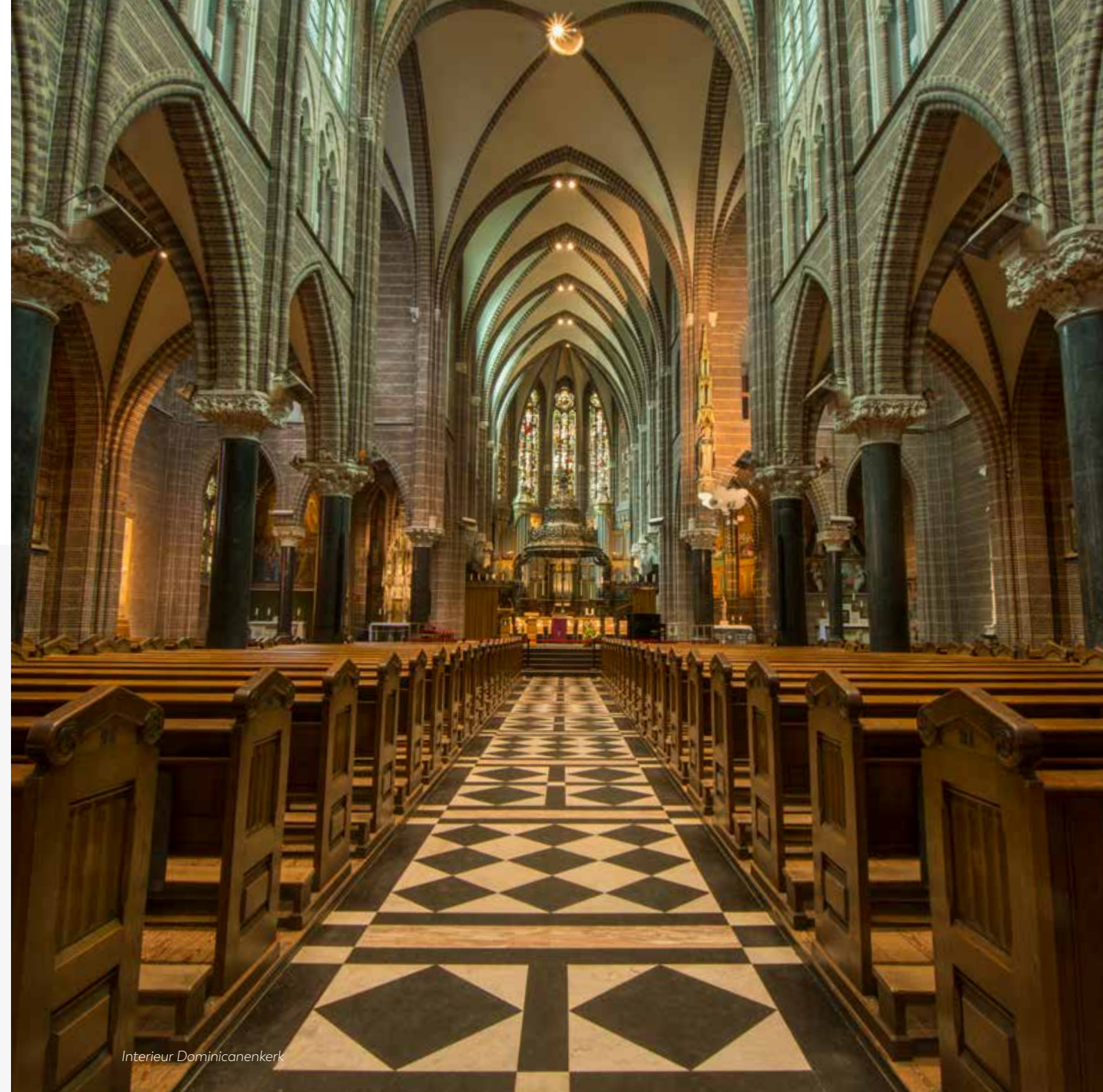
Voor welke termijn volstaan uw inkomsten naar uw schatting voor de instandhouding van het gebouw?

- Geheel niet meer
- 1-5 jaar
- 6-10 jaar
- langer dan 10 jaar

Hoe is het verloop van het aantal leden/ betrokkenen bij uw gemeenschap straks verwacht? (komende tijd o.b.v. pre Corona tijd)

Hoe is naar uw inschatting de bouwkundige conditie van het gebouw op dit moment?

Interieur Dominicanenkerk

huis belangrijk maakt voor de stad Zwolle. Hieruit kwam een divers beeld met veel mooie waarden.

Tijdens deze eerste bijeenkomst werd ook duidelijk dat de vertegenwoordigers van de bedehuizen voor zowel de gemeente als voor de voor zichzelf een rol zagen bij het opstellen van de Zwolse Kerkgebouwenvisie en daarmee hun verantwoordelijkheid nemen.

We hebben de gemeenschappen ook gevraagd naar de belangrijkste knelpunten bij de toekomst van de bedehuizen. Deze knelpunten zijn grofweg onder te verdelen in drie hoofdonderwerpen. Het eerste en ook meest voor de hand liggende onderwerp betreft de exploitatie en de kosten voor het onderhoud. Het tweede onderwerp houdt (ook) direct verband met de ontwikkelingen van de gemeenschap. Hier worden leeftijd, aanwezigheid van menskracht voor bestuur en onderhoud en teruglopend ledenaantal genoemd als knelpunten. Het derde onderwerp gaat over ruimte, ruimtegebrek, vergunningen en dergelijke.

Het bijzondere bij deze drie onderwerpen is ook dat hier duidelijk de Zwolse tweerichting te zien valt: knelpunten kunnen te maken hebben met krimp, maar ook duidelijk met groei.

Thema's

Tijdens de gesprekken bleek dat er een aantal onderwerpen regelmatig werden benoemd. We hebben de meest genoemde onderwerpen gegroepeerd in een aantal thema's. Tijdens de eerste bijeenkomst hebben we vervolgens aan de aanwezige gemeenschappen gevraagd in welke mate zij zich in deze thema's herkennen.

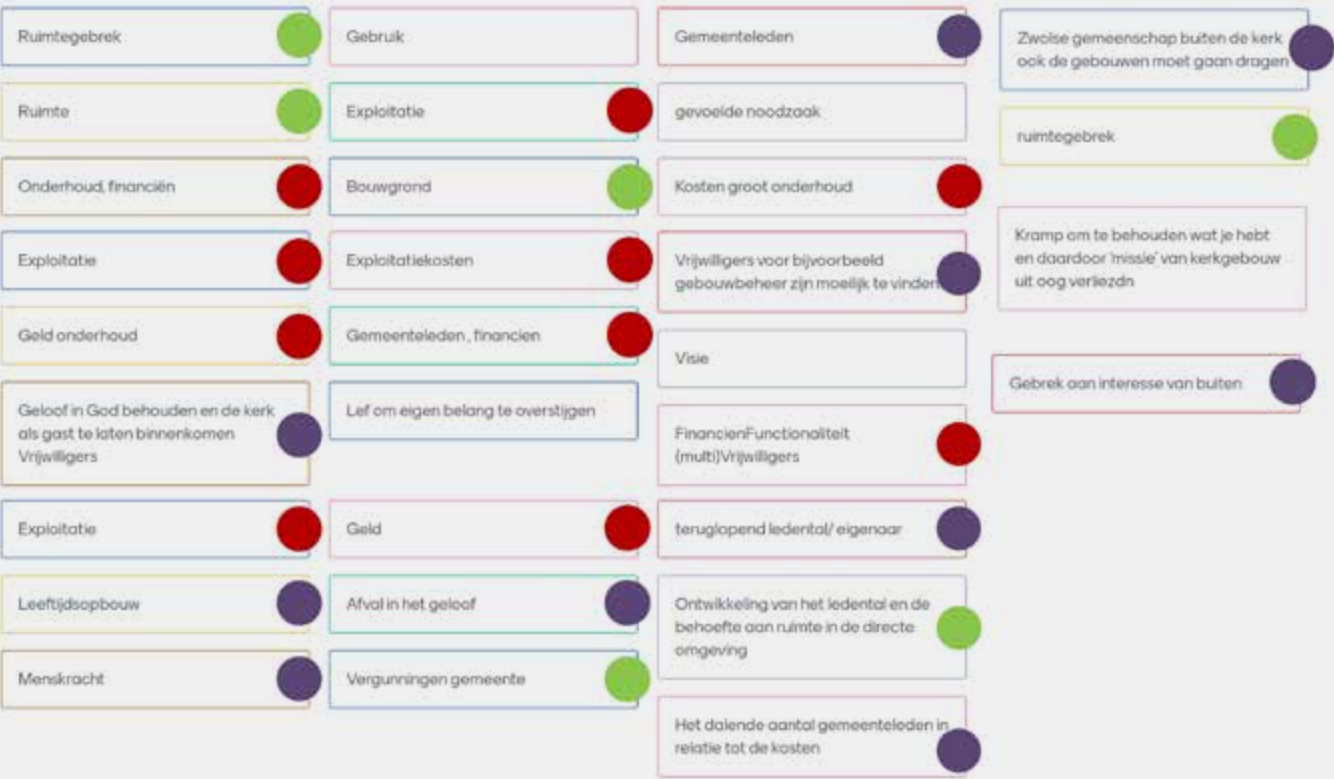
Wat maakt uw kerkgebouw voor u belangrijk?

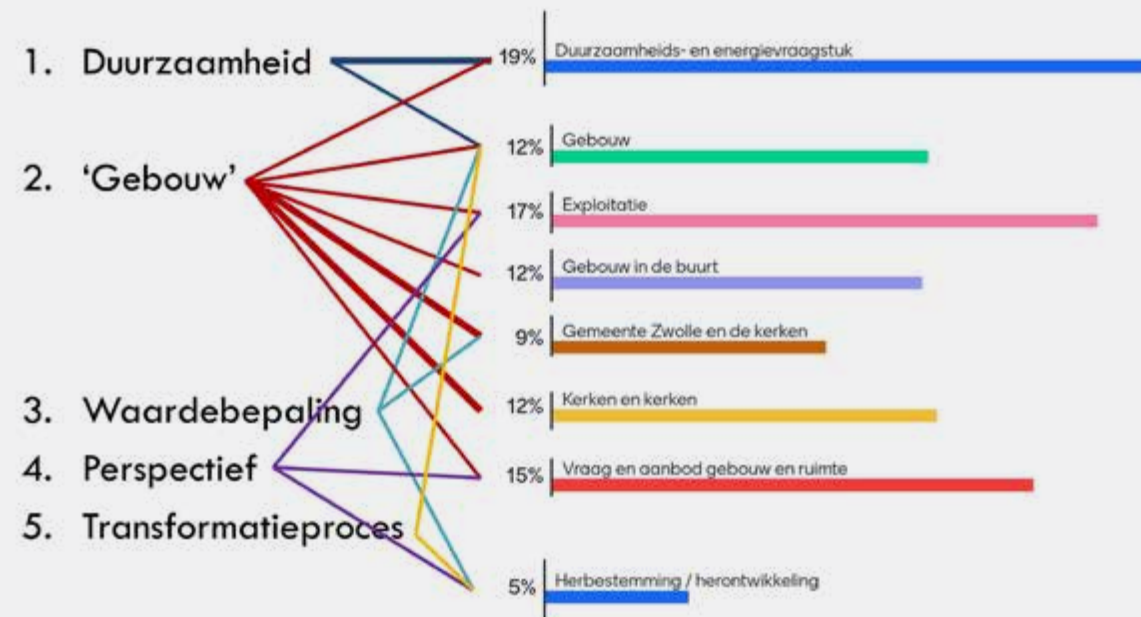
Wat maakt uw kerkgebouw volgens u voor de stad Zwolle belangrijk?

Knelpunten toekomst kerkgebouwen

De Fontein

Het eerste thema dat door velen werd benoemd is 'duurzaamheid en energievraagstuk'. Dit thema wordt door zowel groeiende als krimpende gemeenschappen benoemd. Het tweede thema, 'gebouw in de buurt', gaat over de inzet en de betekenis van het gebouw voor de buurt, het parkeren of het creëren van een breder draagvlak voor het gebouw onder de stadsgemeenschap. Het derde thema is de 'gemeente Zwolle en de religieuze gebouwen'. Hier gaat het over contact over en weer over verschillende grotere en kleinere onderwerpen. Het vierde thema gaat over 'vraag en aanbod van gebouw en ruimte' voor kerken onderling maar ook het gebruik van de bedehuizen door derden. Het vijfde thema betreft de 'exploitatie'. Met als achterliggende vraag: hoe kunnen we die verbeteren? Het zesde thema betreft het gebouw zelf. Dit varieert van aanpassingen in het gebouw ten behoeve van bijvoorbeeld de multifunctionaliteit, het onderhoud of de installaties. Het zevende thema gaat over 'herbestemming of herontwikkeling'. Van het bedehuis zelf of een deel van de locatie. Veelal is de achterliggende vraag gericht op perspectief op het moment dat de religieuze functie terugloopt of stopt.

Het laatste en achtste thema is 'kerken en kerken': er is behoefte aan een zekere vorm van samenwerking op

gebouwniveau en mogelijk ook ten aanzien van de exploitatie en verhuur.

Per thema hebben we de vertegenwoordigers gevraagd in welke mate zij zich herkennen in deze thema's en wat de belangrijkste thema's zijn.

Om te komen tot een route richting de toekomst hebben we deze thema's gegroepeerd in drie hoofdthema's op basis van een te hanteren procesaanpak.

De volgende drie hoofdthema's worden in in het volgende hoofdstuk nader toegelicht:

1. Energie-duurzaamheid;
2. Gebouw / contact;
3. Inventarisatie, waardenbepaling en transformatieladder.

Hoofdstuk 6

Route richting toekomst

De gevoerde gesprekken met eigenaren/gebruikers van religieuze gebouwen en de uitkomsten uit de bijeenkomsten vormen de eerste input voor de route voor de toekomst. Daarnaast is in deze kadernota een aantal thema's opgenomen dat is gericht op de wat verdere toekomst.

Dit hoofdstuk schetst de drie hoofdthema's en de daarbij voorgestelde aanpak die in een vervolgstadium zal worden uitgewerkt in de Agenda Zwolse religieuze gebouwen. Het doel van deze aanpak is om in samenwerking met de vertegenwoordigers van de eigenaren en gebruikers van de bedehuizen te komen tot een duurzame instandhouding van het Zwolse religieus erfgoed. De aanpak is gericht op samenwerking tussen de gebouweigenaren en -gebruikers onderling en met de gemeente Zwolle. De eigenaren/gebruikers hebben en houden vanuit hun rol als eigenaren de primaire verantwoordelijkheid voor het gebouw en hebben het beste zicht op problemen, kansen en de toekomstverwachting.

De gemeente heeft vanuit haar publieke rol tevens oog voor de waarden van een bedehuis voor een wijk of voor de stad en kan als ondersteuner, verbinder en facilitator optreden.

De rol die de gemeente bij onderstaande thema's inneemt is ingekaderd door de mogelijkheden die zij heeft vanuit kaders, financieel en personeel perspectief.

1. (Energie)duurzaamheid

Het onderwerp (energie)duurzaamheid is voor een aanzienlijk deel van de gebouweigenaren een actueel onderwerp. De mate waarin het speelt verschilt evenals het tijdstip waarop het echt actueel wordt.

Ook de motivatie waarom gebouweigenaren met dit thema bezig zijn verschilt. Dit varieert van kostenverlaging tot ideële doelstelling of het praktisch combineren van energieduurzaamheidsmaatregelen met onderhoud dat wordt uitgevoerd.

Het thema is - los van de religieuze gebouwen - in alge-

meenheid een actueel thema. Specifiek voor de (monumentale) kerkgebouwen speelt er echter meer. Als een gebouw namelijk op dit punt is voorbereid op de toekomst (en mogelijk ook de exploitatie gunstiger is), is de kans dat (de functie van) een gebouw wordt behouden voor de toekomst groter.

Om dit thema specifiek voor de kerken en andere religieuze gebouwen uit te werken stellen we de volgende drie onderwerpen voor de Agenda Zwolse religieuze gebouwen voor:

1. Kennis. We brengen samen met de gebouweigenaren beter in beeld welke mogelijkheden er zijn om de energieduurzaamheid van de religieuze gebouwen te verbeteren. Recente onderzoeken zoals de prijsvraag die de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft georganiseerd onder de noemer 'Sublieme schoonheid | sublieme duurzaamheid' (o.a. Grote Kerk Zwolle) zullen hierin worden betrokken. Ook zullen verschillende aandachtsvelden een plek krijgen. Te denken valt aan technische mogelijkheden, exploitatie-effecten, benodigde investering, inpassing in de ruimtelijke en monumentale context, opwekking en verbruik, individuele of gemeenschappelijke aanpak et cetera. We onderzoeken of uitbreiding van de Groene Menukaart ten aanzien van het type 'religieus gebouw' mogelijk is en kan bijdragen aan een betere kennisdeling.

2. Pilot. We kiezen een kerkgebouw dat in zekere zin exemplarisch kan zijn voor de andere kerkgebouwen als pilot voor onderzoek naar de mogelijkheden en aspecten van verduurzaming. Middels een pilot kunnen (on)mogelijkheden in de praktijk worden getoetst en kunnen financiële mogelijkheden in kaart worden gebracht. Onderzocht zal worden of de pilot dusdanige handvatten biedt dat de vertaalslag naar andere religieuze gebouwen eenvoudig kan worden gemaakt. Het betreft hierbij het onderzoek, niet de daadwerkelijke uitvoering van de in het onderzoek voorgestelde maatregelen. De pilot wordt gedekt vanuit de beschikbaar gestelde rijksmiddelen ten behoeve van de kerkenvisie.

3. Kennisdeling. Samen met geïnteresseerde gebouw-eigenaren delen we in bijeenkomst(en) de uitkomsten en opgedane ervaringen om passende oplossingen in de praktijk te brengen. De gemeente Zwolle vervult hierbij een initiërende en faciliterende rol.

2. Gebouw / contact

Andere aspecten die in Zwolle bij de religieuze gebouwen een grote rol spelen zijn aanpassingen, onderhoud en installaties rond het gebouw, exploitatie, thema's rond het gebouw (sociaal-maatschappelijk, parkeren, draagvlak), vraag en aanbod op gebouw- en ruimteniveau en onderling contact tussen de gebouw-eigenaren/-gebruikers en de gemeente. Ten aanzien van het contact met de gemeente blijkt het voor een eigenaar/gebruiker soms niet eenduidig te zijn waar men met vragen of opgaven terecht kan.

Het onderling contact is vanuit het proces van de Kadernota Zwolse religieuze gebouwen inmiddels in eerste aanleg tot stand gekomen. We zetten er op in om dit in de toekomst in stand te houden en waar mogelijk uit te breiden.

De behoefte van de vertegenwoordigers van de bedehuizen bestaat onder andere uit goede voorbeelden, inhoudelijk advies, inzicht in financiële ondersteuningsmogelijkheden, ondersteuning in het vergunningenproces en meer onderlinge samenwerking.

Wij denken dat de genoemde onderwerpen nadere uitwerking kunnen krijgen in een vorm van contact tussen kerken onderling en met de gemeente. Hierbij zijn er voor de verschillende partijen op verschillende momenten verschillende rollen te voorzien: aanjagen, initiatiefnemen, informatie-uitwisseling, kennisdeling, adviseren, coördineren, ondersteunen et cetera.

We stellen de volgende twee onderwerpen voor de Agenda Zwolse religieuze gebouwen voor:

1. Bijeenkomsten. De gemeente Zwolle neemt het initiatief om periodiek een bijeenkomst te organiseren waarbij alle eigenaren/gebruikers van religieuze gebouwen worden uitgenodigd. Tijdens deze bijeenkomsten zullen de thema's nader worden uitgewerkt en wordt ingezet op het verbeteren van het onderling contact tussen gebouw-eigenaren/-gebruikers.

2. Aanspreekpunt. Binnen de gemeente Zwolle zal een eerste aanspreekpunt voor de religieuze gebouwen

worden aangewezen. Daarmee ontstaat een eenduidige ingang in geval van praktische vragen maar ook voor complexere vragen zoals herbestemming. Het aanspreekpunt kan de vragen vervolgens naar behandelend ambtenaren doorzetten of deze in de daarvoor bestemde processen brengen. .

3. Inventarisatie, waardebeoordeling en transformatieladder

1. Inventarisatie en waardebeoordeling

Om te kunnen komen tot richtinggevende uitspraken voor de toekomst op gebouwniveau is een vernieuwde waarderingsmethodiek voor religieuze gebouwen nodig. We zijn in dit visieproces gestart met een eerste inventarisatie van het aantal bedehuizen in Zwolle en het landschap van de religieuze gebouwen. Op basis van deze eerste inventarisatie gaan we de verschillende bedehuizen verder in beeld brengen. Per bedehuis zal daartoe een factsheet worden gemaakt met daarin enkele gegevens, een korte omschrijving en beeldmateriaal. Dit factsheet dient als vertrekpunt voor het bepalen van de waarden.

Naast de economische waarde en de betekenis en (gebruiks)waarde die een bedehuis voor de eigenaren en gebruikers heeft, zijn de bedehuizen op verschillende ma-

nieren van waarde voor Zwolle. Deze waarden zijn vooral bij bedehuizen breed en veel omvattend en gaan verder dan de monumentenstatus. Naast aspecten als architectuur en bijzondere interieurs spelen ook de historisch stedenbouwkundige betekenis – de bakens in Zwolle – en de sociaal-maatschappelijke dimensie een belangrijke rol. Een religieus gebouw kan niet los worden gezien van haar brede waarde voor de buurt of wijk.

Door het inzichtelijk maken van deze waarden wordt de cultuurhistorische, de ruimtelijke en de sociaal-maatschappelijke biotoop van een bedehuis bepaald.

Deze waarden geven vervolgens richting aan mogelijke toekomstige keuzes rond gebouwvraagstukken op kleinere of grotere schaal. Bijvoorbeeld bij herinrichting of uitbreiding maar ook bij herbestemming of herontwikkeling. Dit is dus relevant voor zowel groeiende als krimpende gemeenschappen .

De religieuze gebouwen worden vanuit de brede waarden op meerdere aspecten beoordeeld. Het gaat daarbij in ieder geval om:

- architectuurhistorische waarden zoals bouwstijl en detaillering;
- interieurwaarden zoals inventaris en ruimtebeleving;
- cultuurhistorische waarden zoals de bouwgeschiedenis

- en (religieuze) betekenis;
- stedenbouwkundige waarden zoals ensemblewaarde en de functioneel-ruimtelijke betekenis voor buurt of wijk;
 - sociaal-maatschappelijke waarden zoals functie en betekenis voor buurt of wijk.

Per gebouw zal inzichtelijk worden gemaakt welke waarden er in welke mate spelen.

2. Transformatieladder en -proces

Door de waardebepaling ontstaat inzicht in de betekenis van het desbetreffende religieuze gebouw. Deze waarden zijn bepalend voor de toekomst van een bedehuis. Of deze toekomst nu met of zonder religieuze functie is.

Het is niet uit te sluiten dat (op termijn) transformaties en herbestemmingen nodig zijn om religieuze gebouwen van een nieuwe toekomst te voorzien. Daarbij kan de publieke toegankelijkheid en beleving van interieurwaarden een belangrijk uitgangspunt zijn. Of een meer in zichzelf gekeerde functie als deze interieurwaarden niet aanwezig zijn. Maar ook een meer sociaal-maatschappelijke functie omdat de buurt of wijk dat vraagt. Als een gebouw een beperkte waarde voor de stad heeft, is wellicht sloop en herontwikkeling niet uit te sluiten.

Het is niet nodig om op dit moment voor elk religieus

gebouw afzonderlijk een transformatieonderzoek te doen. Daarom worden in de ‘transformatieladder religieuze gebouwen Zwolle’ de processtappen beschreven om te komen tot een passende transformatie. Daarbij wordt onder meer rekening gehouden met de aanwezige waarden, de omgeving, een goed ingepast plan en draagvlak. De ‘transformatieladder religieuze gebouwen

Zwolle’ vormt zodoende de leidraad voor het nader onderzoek, weging en gemotiveerde keuzes. Daarbij zijn de kaders voor zowel gebouweigenaar als gemeente vooraf duidelijk.

Deze procesafspraken zullen procesmatig maar ook inhoudelijk van aard zijn.

Gemeente Zwolle | Afdeling Erfgoed

Lübeckplein 2

8017 JZ ZWOLLE

T 14 038

W www.zwolle.nl